BERICHTEN VAN HET
NAVORSINGS- EN STUDIECENTRUM VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

'30-'50

nr 25, najaar 1994

L
1/2

BERICHTEN VAN HET
NAVORSINGS- EN STUDIECENTRUM VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

30-50

Inhoud

Inhoudsopgave 2

Woord vooraf 3

In memoriam 5

Op het getouw

Het onderzoek in het Centrum 6
Nieuwe programmas 7
Info-Flash 8
Seminaries 1995 9

Initiatieven

Onze colloquium 94 11
Limburg tijdens de oorlog 14
«België bezet en bevrijd» 16
Encyclopedie van de Vlaamse Beweging 18
Herinneringen aan de bevrijding 21
Het Ardennenoffensief 22

Archieven 23

Wij stellen voor

La Coupole d'Helfaut-Wizernes 24
Koningskwestie herbekeken 29

Bibliotheek 33

Fototheek 36

Uit het buitenland

Bronnen en geschiedschrijving 38
Archieven en Europa 40

Dossier

Recuperatie van Belgische kunstwerken 42
Colloquium Bremen 47

'30-'50

Berichtenblad van het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog

Résidence Palace, Blok E
Wetstraat 155 - Bus 2
B - 1040 Brussel
Tel. 02/287.48.11
Fax 02/287.47.10

Openingsuren
Maandag t.e.m. vrijdag
9-12 en 13-17 u.

Redactie
Wim Meyers

Vormgeving
Anne Bernard

Tekstverwerking
Wim Meyers

Druk en afwerking
André Flamée

Verantwoordelijke uitgever
J. Gotovitch
Rue H. Maubel 52
1190 Bruxelles

Nr 25 / najaar 1994

De herdenking van de 50e verjaardag van de bevrijding heeft in ons land een omvang genomen die de waarnemers verbaast en die blijkt uit een enquête van het Centrum bij alle gemeenten van het land. Alain Colignon handelt hierover verder in deze aflevering. In de komende maanden moeten nu de uiteenlopende en soms tegenstrijdige betekenissen van het fenomeen geanalyseerd worden.

Inderdaad, de herinnering aan en de beeldvorming over de oorlog staat meer dan ooit in de belangstelling, net terwijl velen de periode definitief wilden begraven en de komende eeuw instappen. De discussie over de erfenis van de repressie in België en de heftige reactie op de onthullingen over het verleden van François Mitterand bij onze zuiderburen bewijzen dat het verleden niet dood is en zeker niet begraven.

We moeten dus verder werken, de onderzoekers de nodige middelen geven om het recente verleden vanuit nieuwe invalshoeken te bekijken, maar ook de klassieke geschiedschrijving niet verwaarlozen. Onze initiatieven van de laatste maanden - al dan niet in samenwerking met andere instellingen - sluiten daarbij aan.

Allereerst moet de aandacht getrokken worden op het succesvolle colloquium Het Verzet en Noord-Europa, *georganiseerd in samenwerking met het* Institut d'Histoire du Temps Présent *(Parijs). Het werden drie verrijkende dagen, zowel door het aantal aanwezigen, de kwaliteit van de interventies en een organisatie die alle lof kreeg. Verrijkend daarenboven door de veelbelovende contacten tussen Belgische vorsers en hun collega's uit Denemarken, Groot-Brittannië, Luxemburg, Nederland, en uiteraard de talrijke Franse aanwezigen. Het eerste deel van de Acta was ter beschikking bij de opening, een tweede deel, met de syntheses en de discussies, verschijnt eerlang.*

Minister ***Jean-Maurice Dehousse*** *was zo vriendelijk ons colloquium, waaraan hij een bijzondere waarde hechtte, persoonlijk te openen. De boodschap die hij bracht - het was symbolisch en bewust zijn laatste toespraak als Minister van Wetenschapsbeleid - nam duidelijk stelling in in het debat over de herinnering en de betekenis van het Verzet. Verder in deze uitgave vindt men uitvoerige uittreksels van die rede, destemeer daar we onze ontgoocheling niet kunnen verbergen over de uitsluitend anekdotische*

behandeling die de media besteedden aan het gebeuren, en dan vooral aan de redevoering van de Minister. In dit jaar waarin de media zelf het accent legden op de democratische en pedagogische waarde van de studie over de tweede wereldoorlog de wetenschappelijke benadering van het Verzet in Europa herleiden tot twee woorden Serbo-Kroatisch - uitzondering op de regel was Christian Laporte in Le Soir *- lijkt ons een aanfluiting. Sindsdien hebben alleen de bevoegde instanties van de RTBF voor wat hen betreft het absurde ervan ingezien.*

De studiedagen over Het Sociaal Pakt, *in december door de VUB georganiseerd met onze medewerking, zal resulteren in een publicatie die tot een nieuwe lezing van dit basisverdrag voor de na-oorlog zal leiden. Ook het colloquium* Limburg in de Tweede Wereldoorlog, *waaraan we steun verleenden, was een succes. De Acta worden binnenkort uitgegeven. Voor de onmiddellijke toekomst is er de dag over* De democratie heruitgevonden. Oud en nieuw in Politiek België (1944-1950) *(KUL, 10 mei 1995) en ons colloquium* Balans van de oorlog *in oktober 1995.*

De werking van het Institut d'Histoire du Temps Présent *vervult voor ons een voorbeeldfunctie. Het is precies in deze optiek dat men zich moet verheugen over ons bestaan als federale wetenschappelijke instelling. Dat vergemakkelijkt de ontmoeting en de confrontatie tussen uiteenlopende gevoeligheden op een terrein waar de verleiding groot is het verleden op een eenzijdige manier voor te stellen. Men beschikt derhalve over een werkinstrument dat diensten kan verlenen - dat reeds jaren doet - en waarvan men de mogelijkheden nog onvoldoende inschat.*

Nieuwe middelen en dan meer bepaald de onderzoekscontracten met het Fonds voor kollektief fundamenteel onderzoek en de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, technische en culturele aangelegenheden én de verderschrijdende informatisering (we hebben het er verder nog over), laten ons toe de nieuwe uitdagingen van 1995 niet uit de weg te moeten gaan.

Jammer genoeg moeten we dit Woord vooraf besluiten met de trieste mededeling van het plotse overlijden op 14 oktober ll. van onze collega Alain Dantoing. Het volgende nummer van de Bijdragen-Cahiers, *waarvan hij mede-redactiesecretaris was, zal verslag brengen over zijn wetenschappelijk werk dat al te vroeg abrupt werd afgebroken.*

Dr. José Gotovitch
Directeur
(dm-wm)

De VZW «De Vrienden van het Navorsings- en Studiecentrum voor de geschiedenis van de tweede wereldoorlog» is een officieel erkende instelling, die kan genieten van giften, die vrijgesteld zijn van belasting. U kunt dus een bijdrage leveren aan de activiteit van het Centrum, en tevens iets minder belastingen betalen, door ons een gift van 1.000 F of meer over te maken. Uw giften zijn welkom op rekening 000-1491037-50, 1040 Brussel. Het jaarlijks lidgeld bedraagt 250 F.

In memoriam

Op 14 oktober overleed onze collega **Alain Dantoing**. Hij was 44 jaar geworden. Die dag zouden we de laatste hand gelegd hebben aan het Franse vertaalwerk voor *'30-'50*. Hij zal deze taak - die hij zo dikwijls opgenomen had voor de diverse publicaties van het Centrum - niet afwerken. Dat alleen al zal een leegte nalaten.

Wijlen Alain Dantoing met zijn promotor Prof. R. Aubert tijdens het colloquium in 1990.

De jonge licentiaat geschiedenis (UCL 1975) vervoegde het Centrum in oktober 1976. Zijn studieterrein werd vrij snel de Katholieke Kerk in België en wat men de «rechtse» intelligentsia kan noemen. Samen met Frans Selleslagh - met wie hij tevens de verantwoordelijkheid over de publicaties van het Centrum deelde - organiseerde hij van 1978 tot 1982 een grootschalige enquête bij de Belgische clerus, bedrijvig tijdens de oorlogsjaren, enquête die uitgroeide tot een eersterangsbron voor de oorlogsgeschiedenis.

Scherpe intelligentie, brede cultuur, kritische zin kenmerkten zijn onderzoek. De briljante demonstratie ervan werd gebracht in zijn doctoraat (1990), in 1991 gepubliceerd als *La «collaboration» du Cardinal*.

Vasthoudend maar stevig geargumenteerd kwam hij, soms nogal hoekig, uit voor zijn opinie en visie op geschiedenis en maatschappij. Hij zal ontbreken in het landschap van het Centrum.

Aan zijn echtgenote kunnen wij alleen maar het zo povere «innige deelneming» betuigen.

Wim Meyers

HET ONDERZOEK IN HET CENTRUM

De tendens die zich sedert begin 1994 aftekende, heeft zich in de loop van het jaar verder gezet. Gedurende het hele jaar werden 422 nieuwe lezers ingeschreven, in vergelijking met vorig jaar een verhoging van 50 %. Het is allerduidelijkst dat 1994 een bijzonder jaar was; overal stond de herdenking van de Bevrijding in het centrum van de belangstelling. Voorwerp van onderzoek van onze lezers is dan ook vooral de voorbereiding van tentoonstellingen, boeken, gelegenheidsgeschriften. Er gaat trouwens geen dag voorbij zonder dat de navorsers naar informatie wordt gevraagd door de geschreven of de audiovisuele pers of geïnteresseerde derden, die willen weten, willen begrijpen wat er vijftig jaar geleden gebeurde.

De geschiedenis van die herdenking moet uiteraard nog geschreven worden, maar in het Centrum wordt er al aan gewerkt. Overduidelijk blijkt reeds dat vooral plaatselijke geschiedenis in de belangstelling staat. Vele lezers namen onze collecties door om de geschiedenis van hun gemeente van voor tot na de oorlog te schrijven. Verschillende gemeenten organiseerden tentoonstellingen over die «donkere» jaren. Die uitgesproken belangstelling voor de lokale geschiedenis bevestigt de recente tendensen die we in vorige afleveringen van *'30-'50* konden waarnemen. Die benadering roept vragen op: waarom «Eigen dorp eerst» ? Hoe die drang verklaren ten overstaan van het internationaal gebeuren van die «wereld»-oorlog ? Onderzoek over de herdenkingen zal dit fenomeen zeker niet mogen ontwijken.

Uiteraard werd niet alleen voor tentoonstellingen beroep gedaan op onze collecties. Ook de kranten deden dat: talrijke bladzijden, zelfs afzonderlijke katernen werden aan de bevrijding gewijd. Die persknipsels, reeds ettelijke fardes dik, kunnen in de leeszaal ter inzage aangevraagd worden. Geschiedenis schrijven blijkt, eens te meer, niet gereserveerd voor gediplomeerde «historici».

Tijdens het academiejaar 1993-1994 werden met licentiestudenten twee seminaries gewijd aan lokale geschiedenis. Uiteraard vonden wij hen regelmatig terug in het aanwezigheidsregister van de leeszaal. Ook de studenten van de Professoren Balace, Gotovitch, Gubin, Lory, Puissant en Van den Wijngaert, met hun seminarieoefeningen over de scharnierperiode 1930-1950, zorgden voor enige animo in de leeszaal. Het onderzoek van Prof. L. Huyse over de repressiepolitiek wordt verder gezet. Dat onderwerp kreeg ook in de pers ten volle aandacht.

Zoals vroeger kwamen ook nu buitenlandse navorsers bij ons op bezoek. De Spaanse Professor Esmeralda Hontangas

Rabadan werkt over de Spaanse Burgeroorlog en België, Evelyn Barish (Verenigde Staten) zet haar onderzoek over Paul de Man verder, terwijl de Britse regisseur Clare Hughes de houding van de katholieke kerk tenoverstaan van het nazisme en de deportatie van de joden bestudeert. Robert Allen (*University College London*) bereidt een doctoraat over de Belgen in de RAF voor.

Chantal Kesteloot (amv)

Eindelijk, zou men kunnen zeggen, is het doctoraat van **Bruno De Wever** (UG (1992) over het VNV op de markt gekomen. *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945* is een kanjer van een boek geworden, uitgegeven door Lannoo en Perspectief uitgaven (Tielt-Gent, 1994, 701 p.). Aandachtige lectuur is voor deze belangwekkende, in alle termen van de betekenis, «thesis» = te bewijzen vooropstelling, aan te raden.

WM

Nieuwe programma's, nieuwe navorsers

In het kader van de *Actie ter versterking van het wetenschappelijk en technologisch potentieel van de wetenschappelijke Rijksinstellingen*, werd, op initiatief van de Minister voor Wetenschapsbeleid, door de Federale Diensten voor wetenschappelijke, technische en culturele aangelegenheden één van de projecten, door het Centrum voorgesteld, weerhouden.

J. F. Crombois, licentiaat geschiedenis (ULB), werd in dat kader vanaf 1 oktober in het Centrum tewerkgesteld met de opdracht na vier jaar een doctoraat voor te leggen gewijd aan de politiek van de regering in Londen, vooral aan het beleid van Camille Gutt, minister van Financies. Dit doctoraat, onder leiding van Prof. Kurgan, heeft als basisbronnenmateriaal de archieven van Minister Gutt, met die bedoeling voor ogen aan het Centrum toevertrouwd door zijn zoon Etienne Gutt, gewezen Voorzitter van het Arbitragehof.

Daarenboven werd het programma betreffende de inventoriëring van de archieven en microfilms van de Bestuursafdeling der oorlogsslachtoffers, sinds dit jaar gefinancierd door het Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek, verlengd voor 1995. De licentiaten geschiedenis **Isabelle Ponteville** (*UCL*) en **Patrick Nefors** (KUL) kunnen derhalve hun opdracht in het centrum in 1995 verderzetten.

JG (wm)

Info-Flash

Geautomatiseerde archiefontsluiting

Het Centrum is sinds enige tijd op zoek naar een mogelijkheid om zijn archieven, naast het bibliotheekmateriaal, op de *OPAC* aan de gebruikers aan te bieden (Schrik niet van deze afkortingen, er komen er nog meer. We zullen pogen de nieuwe begrippen zo goed mogelijk te verklaren. *OPAC* betekent hier *Online Public Access Catalogue*, d.w.z. de rechtstreekse toegang voor de lezer via het beeldscherm van de computer tot de collecties). Door de structurele verschillen tussen een bibliotheekcollectie en een archief is dat minder voor de hand liggend dan men op het eerste gezicht zou denken, en bovendien ontbraken lange tijd de effectieve middelen hiertoe: beschrijvingsstandaarden, computerapplicaties of software die voldoende flexibel was om ze naar het beoogde doel om te buigen bleken niet te bestaan.

De laatste jaren is er heel wat beweging geweest op dit gebied. Eerst was er in 1991 de aanvaarding van *ISAD (G)* (*International Standard Archive Denominations (General)* door de Internationale Archiefraad, de eerste internationaal erkende archiefbeschrijvingsstandaard die de tegenhanger moet worden van de *ISBD* in de bibliotheekwereld. *APPM*, de archiefvariant van de *ISBD* voor archieven en manuscripten wordt sinds 1985 met succes gebruikt op de grote netwerkdatabanken *RLIN* en *OCLC* in de Verenigde Staten en is bijzonder geschikt gebleken voor het beschrijven van manuscriptcollecties. Voorts was er de verdere verfijning van het *Marc AMC*-formaat, een machineformaat voor opslag en uitwisseling van archivalische beschrijvingen. En tenslotte was er hier te lande de omwerking van de veel gebruikte bibliotheekapplicatie *Vubis*, waardoor eindelijk een programma ter beschikking kwam (*Info-Flash*) dat voldoende variabelen op een flexibele manier kan beheren om effectieve archiefbeschrijving en -ontsluiting toe te laten.

De laatste jaren is een gelijkaardige behoefte gegroeid voor het beheren van beschrijvingen van **Museumstukken**, en daarom stapte het centrum in een gemeenschappelijk project met de Albertina-bibliotheek en de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten om op basis van *Vubis* een computerprogramma op te zetten dat geïntegreerde ontsluiting van deze drie types van informatiedragers toelaat. Het vertrekpunt hierbij is het reeds vermelde *Marc*-formaat (dat overigens alleen op de achtergrond aanwezig is en waar de gebruiker dus niets van merkt) waarmee zowel archiefbeschrijvingen als manuscripten worden opgeslagen. In het eerste geval krijgt de gebruiker die gepresenteerd in het *ISAD*-formaat, voor manuscripten worden de *APPM*-regels gehanteerd. Wat er wordt opgeslagen en hoe kan grotendeels door de betrokken instellingen zelf worden bepaald dankzij de nieuwe *Vubis*-module.

Onze gebruikers zullen in de toekomst dus over dezelfde (en meer) zoekmogelijkheden kunnen beschikken bij het uitpluizen van de archieven als nu met de bibliotheek het geval is, binnen hetzelfde systeem. Het is natuurlijk even wennen: de klassieke gedrukte inventaris wordt verlaten en bij consultatie zal men moeten leren denken in verschillende niveau's (fondsen, series, dossiers) waarbij de

informatie direct en zonder inleiding op de «***Black Box***» die de computer is, wordt aangeboden. De ontsluitingscapaciteit stijgt daardoor echter aanzienlijk en zal het leggen van nieuwe verbanden en het doorbreken van oude toelaten.

De nieuwe applicatie zal zoals gezegd niet uitsluitend gericht zijn op de noden van het centrum, maar wordt een algemeen programma waarmee in principe alle mogelijke soorten van archieven kunnen ontsloten worden. We hopen dan ook dat andere instellingen in de toekomst interesse zullen vertonen, want een ruimere verspreiding en gebruik is noodzakelijk om de nodige kennis en stabiliteit te verwerven in deze jonge tak van het geautomatiseerd gegevensbeheer.

Patrick Temmerman

Acta van het Colloquium ***Het Verzet en Noord-Europa***
Er blijven nog enkele exemplaren over van het eerste deel waarin een veertigtal bijdragen opgenomen werden. De twee delen kunnen besteld worden door 1000 F. te storten op het rekeningsnummer 091-0102814-23 van het Centrum met vermelding van «Acta colloquium 1994».

Seminaries 1995

Met genoegen nodigen we u uit op de seminaries die in het voorjaar van 1995 in het centrum worden gehouden. Het colloquium dat het Centrum in november organiseerde was gewijd aan «Het verzet en Noord-Europa». In oktober 1995 zal de aandacht gaan naar «De weerslag van de Tweede Wereldoorlog in België. Samenleving, cultuur en mentaliteiten». Voor de tussenliggende periode kozen we voor een reeks seminaries, waarin nationale problemen en de internationale dimensie, de voor- en de naoorlogse periode, gekende (of verondersteld gekende) aspecten en nieuwe visies aan bod komen.

Op 25 januari werd de Kroatisch-Amerikaanse historicus **Paul Jukic** uitgenodigd, om meer te vernemen over de weerslag van WOII in Joegoslavië; welke verschillende krachten waren er aanwezig, wat was het belang van de communisten en hoe was hun relatie met de Sovjetunie, welk gewicht had en heeft de bezetting op het collectieve geheugen van die verscheurde regio?

Op het einde van de oorlog richtte de Belgische regering de «Dienst Economische Recuperatie» op, belast met, de benaming dekt de lading, de recuperatie van de door de Duitse bezetter ontroofde goederen. Wat was het beleid van deze dienst? Welke sectoren kregen de meeste aandacht? Hoe staat het met het geroofd cultureel patrimonium en hoever is het onderzoek nu gevorderd? Daarover handelde de Gentse kunsthistoricus **Jacques Lust** op vrijdag 3 februari.

Volgende seminaries:

- **1 maart - 14.30 u.**
  Herman Van Goethem (UFSIA/UIA) en Jan Velaers (UFSIA/KUB), *Leopold III (1939-1945).*
- **29 maart - 14.30 u.**
  Xavier Dehan (*UCL*), *Des Etats-Unis d'Europe à l'Europe allemande (1933-1945).*
- **12 april - 14.30 u.**
  Muriel Wiliquet (*ULg*), *Un mouvement anti-juif en Wallonie: la ligue «La Défense du Peuple» sous l'occupation allemande (1940-1943).*
- **17 mei - 14.30 u.**
  Henry Rousso (*IHTP*, Paris), *Vichy: le temps de la mémoire, le temps de l'histoire.*

JG - CK

De seminaries vinden plaats in het Résidence Palace, (Directieraadzaal - aan de ingang pijlen volgen), Wetstraat 155 te 1040 Brussel (Metro: halte Schuman - uitgang «Résidence»), tel. 02/287.48.11.

Te volgen: De «museum-koffer» Tweede Wereldoorlog

Op donderdag 22 september 1994 werden in de lokalen van het Centrum een dertigtal leerkrachten van de Franse gemeenschap verwelkomd om er die dag kennis te maken met de inhoud van de «Museum-koffer», gewijd aan de periode 1940-1945 en bestemd voor de leerlingen van de laatste jaren in het secundair onderwijs. Het is een realisatie van het *Atelier-Histoire* van de *ULB*.

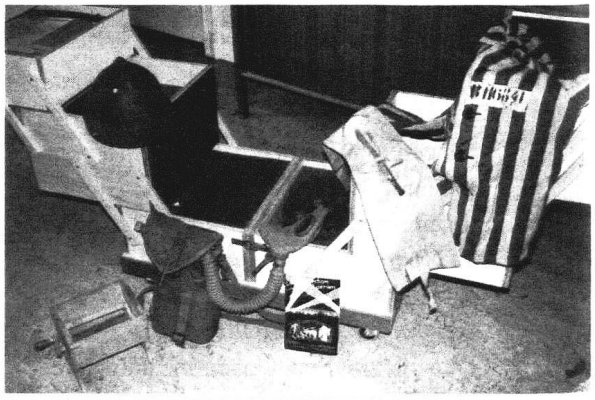

Een blik op de museum-koffer

Het Centrum werd ten gepaste tijde betrokken bij dit initiatief en stond in voor het leveren van de nodige documentatie om de vijf behandelde thema's te stofferen: militaire operaties, collaboratie, verzet, dagelijks leven, problemen waarmee de jeugd geconfronteerd werd. Het aandachtige publiek uitte talrijke suggesties én om de presentatie van een of ander stuk te verbeteren én om een of andere commentaar van de presentator van de museum-koffer te wijzigen. Een opbouwende dag voor een belangwekkend initiatief. We kunnen alleen verhopen dat de adolescenten die de hun voorgelegde voorwerpen zullen kunnen «betasten» in staat zullen zijn bewust te worden van de harde oorlogsrealiteit.

AC (wm)

Het verzet en Noord-Europa

Ons colloquium, georganiseerd van 23 tot 25 november ll. in samenwerking met het *IHTP*, was een van de schakels van een nieuwe wetenschappelijke benadering van de geschiedenis van het verzet. Een veertigtal referaten, een goede honderd geïnteresseerden maakten van deze ontmoeting een wetenschappelijk succes.

Minister Jean-Maurice Dehousse sprak tijdens de openingszitting een rede uit, waarin de media alleen de binnenlandse politieke dimensie zagen en voorbijgingen aan het belang van de inhoud.

Gedurende de vijf zittingen werden de drie colloquiumthema's uitgediept: Het verzet en de Britten, sociale beweging en verzet en tenslotte het collectief geheugen van het verzet in Noord-Europa. De referaten vormden de basis voor de discussie, waaraan veel tijd werd uitgemeten dank zij de formule van syntheseverslagen, gevolgd door gedachtenwisselingen tussen auteurs en het publiek.

Elk thema gaf aanleiding tot vruchtbare discussies waardoor enkele vastgeroeste en totdusver algemeen aanvaarde meningen ernstig in vraag werden gesteld, wat zonder twijfel zal leiden tot het herschrijven van bepaalde hoofdstukken van de oorlogsgeschiedenis. De eerste dag, gewijd aan het Britse thema, toonde zeer goed het kluwen aan van gevoelens en beleidsprocessen zowel in de bezette landen, waar de anglofilie een tijdlang het verzetsproces kon voeden, als in Groot-Brittannië zelf waar de betrekkingen tussen de verschillende diensten tot heel wat speculaties en andere beoordelingsfouten konden leiden.

Opnieuw werden de talrijke lacunes in het onderzoek over het Verzet vastgesteld: welke sociale groepen zorgden voor de samenhang ervan ? Houdt men niet al te lang vast aan de gemakkelijke clichés patronaat = collaboratie en arbeiders = verzet. Was het verzet al dan niet aanleiding tot sociale vooruitgang ? Dat waren enkele van de basisvragen behandeld tijdens de twee sessies over het thema «Sociale beweging en Verzet».

De breuken die het conflict veroorzaakten schijnen van een fundamenteel andere aard te zijn in de verschillende landen en zelfs in de groepen die het geheugen dragen. Daarenboven wordt ook het begrip collectief geheugen zelf al verschillend geïnterpreteerd. Die verschillen in aan-voelen waren duidelijk aanwezig in de debatten gevoerd over «Het collectief geheugen van het Verzet», thema waar zeker moet op teruggekomen worden.

Globaal gezien was het een geslaagde bijeenkomst, die wat het Centrum betreft, belooft voor het colloquium «Maatschappij, cultuur en mentaliteiten. Impact van de Tweede Wereldoorlog in België», dat van 23 tot 27 oktober 1995 plaatsgrijpt. In een volgende aflevering volgen nadere details.

Chantal Kesteloot (wm)

Uit de rede van Minister Jean-Maurice DEHOUSSE

Na de vorm van zijn uiteenzetting uitvoerig toegelicht te hebben, bracht de Minister volgende gedachten aan:
«... Vous me permettrez d'affirmer d'abord l'importance croissante de l'histoire dans un monde en passe de s'égarer dans ses propres contradictions. Cette importance explique pourquoi, pendant les trois années que je viens de passer à la tête du Département de la Politique Scientifique, je me suis volontairement exposé aux attaques virulentes des sopranistes enragés et des musicalistes fanatiques pour redresser un déséquilibre qui allait croissant et rendre, malgré les rigueurs budgétaires du temps, une marge de manoeuvre aux institutions qui s'attachent à la transmission de la mémoire.

Mes collaborateurs et moi avons entamé un énorme travail de rénovation de la loi Collard de 1955 relative aux Archives en tentant la fusion de quatre propositions de loi et en y apportant un essai de vision cohérente tout en respectant deux avis complémentaires du Conseil d'Etat. Ce gigantesque travail de bénédictin, mené en collaboration simultanée avec la Chambre et avec le Sénat, devrait être terminé à la fin de l'année, ce qui permettrait au Sénat d'entamer la discussion dès le début de l'année prochaine.» (...)

«Je me suis exprimé déjà sur l'importance de l'Histoire dans le Message adressé au Centre de recherches à l'occasion du Symposium des 6 et 7 octobre 1992 consacré au travail obligatoire en Allemagne.

Car, bien entendu, cet effort de renforcement des outils historiographiques n'a pas manqué de s'appliquer au Centre de Recherches et d'Etudes Historiques de la Seconde Guerre Mondiale, dont nous avons accru parallèlement et considérablement l'autonomie et les moyens d'action.

Il était en effet clair à mes yeux que le Centre, dont je connais de longue date l'exceptionellequalité, devait jouer un rôle particulier dans tout ce qu'allait provoquer le cinquantième aaniversiare de la Libération d'abord, de la fin de la Guerre ensuite, sous peine de sombrer dans le factice.» (...)

«Le concept de la Résistance n'est donc pas plus limité dans l'espace que dans le temps, puisque chaque Résistant, qu'il le sût ou non, appliquait l'une des idées clés de la pensée de Jefferson, admirablement exprimée en 1776 des Etats-Unis d'Amérique, et selon laquelle l'insurrection contre un gouvernement oppresseur constitue un devoir civique autant qu'un droit.

D'autre part, il est incontestable que le mouvement de la résistance soit lié presque partout à une idée de restauration nationale. Mais cette dimension nationale n'en exclut pas d'autres.» (...)

«Nul ne peut oublier non plus que, particulièrement en France et en Belgique, la Résistance surgit presque directement de l'écroulement militaire. Le témoignage de William Ugeux rapporté par Henri

Bernard est particulièrement éclairant à ce sujet:

'La Résistance est une 'grande armée de civils', qui devait contribuer à gagner une guerre que les armées de militaires avaient perdue en 1939-1941. Ces armées de militaires écrasées, non pas sous le poids du nombre, selon la formule aussi commode qu'inexacte, mais sous le poids de leur conformisme et de leurs doctrines périmées'[1].

Enfin on ne peut oublier les épreuves difficiles de la structuration des divers mouvements de résistance, composés aussi bien de militaires choisissant des actions civiles que de civils choisissant des fonctions militaires. La Résistance dut, en se structurant, se définir, et ce n'est pas l'effet du hasard si elle se donna des structures profondément démocratiques, comme le souligna plus tard Sartre: 'La Résistance fut une démocratie véritable: pour le soldat comme pour le chef, même danger, même responsabilité, même absolue liberté dans la discipline'[2].

Ecole de démocratie, école de devoir, école de valeurs, comment la Résistance ne constituerait-elle pas un exemple majeur à l'usage des générations nouvelles; comment s'étonner aussi que d'aucuns aient cherché à cacher qu'il y avait des raisons politiques, et non pas seulement militaires, à vouloir écraser un mouvement aussi profondément libertaire?

Ce sont les mêmes raisons qui conduisent aujourd'hui certains à nier la réalité du monde concentrationnaire, dans la solidarité noire des aspirants dictateurs d'aujourd'hui avec la dictature d'hier.»

«In het Belgisch kamp van Breendonk, net als in alle andere Europese kampen, was het hun solidariteit, hun vertrouwen in de toekomst van de mens, die de rassenverschillen, de taalverschillen, de beroepsverschillen en de verschillen in geslacht overtrof, die de gefolterden samenbracht boven alle andere bijkomstigheden.

Zowel in het Belgisch kamp van Breendonk, als in alle andere Europese kampen, dacht men aan de vrijheid in alle talen van het bezette Europa.

In het Belgisch kamp van Breendonk, waren er natuurlijk zowel Vlaamse als Waalse gefolterden. Het is in naam van die Vlaamse gefolterden, wiens taal ik beter zou willen spreken, dat ik u nu zeg: laten we dit nooit vergeten !».

(De volledige rede verschijnt in deel 2 van de Acta van het Colloquium.)

---

1 Henri BERNARD, *La Résistance 1940-1945*, Bruxelles, Renaissance du Livre, 1969, p. 140.

2 Jean-Paul SARTRE, *Situations*, tome III, p. 14.

***Happy the world without a history, I always say*, zei Hari Seldon in Asimovs *Forward the foundation*, 1993, p.141.**

Limburg in de tweede wereldoorlog

Dit colloquium, georganiseerd door de Limburgse Werkgroep voor Actuele Geschiedenis (LIWAG), met als drijvende kracht Daniël Coninckx (LUC), in samenwerking met het Centrum, kende een stevig succes. Meer dan 170 inschrijvingen zorgden zowel in de voor- als in de namiddag van zaterdag 29 oktober voor een gevulde aula in het Limburgs Universitair Centrum in Hasselt-Diepenbeek.

We kunnen misschien best beginnen met een kritische noot: het programma was te uitgebreid, er waren teveel sprekers, koffiepauzes en middagmaal kwamen daardoor een beetje in de verdrukking. Voor ondergetekende echter enigszins een meevaller, zijn taak als moderator tijdens de voormiddagsessie beperkte zich tot het toepassen van de tijdslimiet. Het debat moest noodgedwongen naar het einde van de dag verplaatst worden.

Dit is dan echter de enige negatieve noot. De geanimeerde gesprekken tijdens de pauzes toonden duidelijk aan dat het initiatief een schot in de roos is geweest, en voor de andere provincies in dit land een na te volgen voorbeeld. Het Centrum is graag bereid hulp te verlenen.

Dr. **Luc Vandeweyer** had het over *De Vlaams-nationalistische intelligentsia. De leiders van het VNV in Limburg*, terwijl Dr. **Bruno De Wever** *De nieuwe orde in Limburg. Het succes van de Vlaams-nationalisten* behandelde. **Evrard Raskin**, die een biografie over Gerard Romsée voorbereidt, sprak over deze politicus in *Gerard Romsée: gouverneur en secretaris-generaal in WO II.*

Na de koffiepauze sprak **Daniël Coninckx** over *Gemeenteraden, provincieraden en volksvertegenwoordigers*, waarmee het gehele politieke probleem in Limburg geschetst was. Prof. dr. **Luc Renders** (LUC) zette de aanwezigen op een ander, maar eveneens belangwekkend spoor met zijn *Limburgse auteurs in de Tweede Wereldoorlog*.

Na het middagmaal werd de tekst van Drs. **Frank Caestecker** over *Nazisme onder Duitse mijnwerkers* gelezen door Drs. Luc Minten, Caestecker bevond zich nog in Firenze, waar hij de dag voordien tot doctor was gepromoveerd aan het Europees Universitair Instituut.

Jan Kohlbacher had het daarna over *Krijgsgevangenen in Limburg: een overzicht*, problematiek die hij samen met Drs. **Johan Kusters** bestudeert. Drs. **Tuur Wollants** bracht ook een solonummer - zijn studiepartner Drs. **Jos Bouveroux** vergezelde de Vlaamse Regering op zending in Zuid-Afrika - over *Russische krijgsgevangenen in Limburg*, waarin om. de deelname van die «Russen» aan het verzet aan bod kwam.

Daarna kwam een sociale analyse van de *Breendonkgevangenen uit de Westelijke Mijnstreek*, van onze medewerker **Bert Boeckx**.

Na de koffiepauze behandelde **Frans Keersmaekers** dan het lot van de *Joden uit Antwerpen naar Limburg*, waarna Drs. **Carl Rymen** *De bevrijding* van Limburg in al haar aspecten bekeek. Drs. **Luc Minten** had het, tot slot van een rijkgevuld programma, over de *Incivieken in de Limburgse Mijnen*.

Het slotdebat, waarbij moderator Prof. Dr. **Maria De Waele** (LUC) nu en dan de voorzittershamer moest hanteren, draaide essentieel én om het verzet, met de activiteiten van de Partizanen, én om de collaboratie.

Al met al een prachtig geslaagd colloquium, en zoals hoger vermeld een voorbeeld om na te volgen. De uitgave van de Acta wordt intens voorbereid.

Wim Meyers

De Zigeuners in Auschwitz-Birkenau.

Publicatie van de registers van het dodenkamp.

Onder auspiciën van het Staatsmuseum in Auschwitz-Birkenau en het Documentatie- en Cultuurcentrum van de Duitse *Sintis* en *Roms* verscheen het uitzonderlijke document *Memorial Book. The Gypsies in Auschwitz-Birkenau* (München - London - New York - Paris, State Museum of Auschwitz-Birkenau - Documentary and Cultural Centre of German Sintis and Roms, 1993). De zigeuners werden in dezelfde mate als de joden door de racistische politiek van de nazi's getroffen.

Vanaf de lente van 1943 begon vanuit Duitsland en de door de Duitsers gecontroleerde gebieden, o.m. België de deportatie van de Zigeuners naar de Sectie B.II.e., het *Zigeunerlager* van Birkenau. De meerderheid van de naar schatting 23.000 zigeuners die daar werden samengebracht stierven van honger, uitputting en ziektes. De overigen werden vergast.

De Poolse politieke gevangenen die de registers van het Zigeunerkamp beheerden, wikkelden de cahiers in linnen zakken, stopten die in een blikken pot en begroeven die in juli 1944. In januari 1949 werd hij door medewerkers van het Staatsmuseum opnieuw opgegraven. De door de vochtigheid aangetaste cahiers werden vele jaren later zorgvuldig gerestaureerd. Wat nu in twee boekdelen voorligt is de publicatie van deze originele registers met een wetenschappelijke inleiding van Jan Parcer.

RVD

«België bezet en bevrijd»

Originele klankfagmenten uit de periode 1940-1944

Dit in de vorige *'30-'50* aangekondigde klankdocument werd eind augustus, vlak voor de Bevrijdingsfeesten, op de markt gebracht. De herdenking van de Bevrijding én het succes van de vorige uitgave (***België beeft... en buigt***) zette de auteurs, **Piet Mertens** van de BRTN en **Frans Selleslagh** van het NCWO II, ertoe aan op de ingeslagen weg verder te gaan. Zowel de BRTN als het Centrum waren bereid om hiervoor de nodige mensen en middelen ter beschikking te stellen en voor de financiering van het project kon eens te meer een beroep worden gedaan op het Gemeentekrediet. Van meet af aan toonden zowel de VAR (Vlaamse Audiovisuele Regie) als het platenconcern EVA veel belangstelling voor dit initiatief en zij verbonden zich ertoe de productie, de promotie en de distributie van die nieuwe klankuitgave op zich te nemen.

Na de grote krachtlijnen van het project te hebben vastgelegd, werd begonnen met het zenuwslopende voorbeluisteren van de honderden opnames die het Centrum en de BRTN nog bezitten van de twee zenders die tijdens de bezetting in België werkzaam waren (Zender Brussel en *Radio Bruxelles*) en van de Belgische overzeese omroepen (Radio België, *Radio Belgique*, de B(elgische) N(ationale) R(adio)-O(mroep), *Radio Léopoldville...*).

De volgende stap bestond erin die voorselectie, ongeveer 12 uur opname, terug te brengen naar de tijdslimiet die de vier CD-dragers ons oplegden, hetzij ongeveer 5 uur. Opnieuw doken wij de studio in, om uit de tot dan weerhouden fragmenten de meest markante passages te filteren. Ten slotte werden die overgebleven stukjes nog maar eens zeer kritisch beluisterd, geminuteerd en in verschillende hoofdstukken opgedeeld. Wij kunnen dan ook gerust stellen dat alleen de meest representatieve en betekenisvolle fragmenten werden weerhouden, die de luisteraar een zo getrouw mogelijk klankbeeld van bezetting en bevrijding geven.

Wat we hierboven in een notedop samenvatten veronderstelt echter honderden uren studiowerk en een immense dosis engelengeduld vanwege de BRTN-technici (een eresaluut aan Jacques Aussems) die, steeds met de glimlach, dagenlang aan de opname- en montagetafel stonden om ons op onze, soms grillige wenken te bedienen. Eens de fragmenten ingeblikt, werd de redactie van de bindteksten («liefst niet te lang, maar toch ook niet te kort» !) aangevat, die daarna door Betty Mellaerts werden ingelezen. Volgde dan de definitieve digitale mixing onder de deskundige leiding van Klaas Janssens. Ondertussen spendeerden de auteurs enkele hete vakantiedagen aan het opstellen van de vijftig pagina's tellende begeleidingsbrochure, de selectie van de illustraties, de redactie van de onderschriften en het nalezen van de drukproeven. Na die hectische eindspurt kon het eindproduct op 30 augustus tijdens een persconferentie bij de BRTN boven de doopvont worden gehouden.

«België bezet en bevrijd» bestaat uit vier CD's met in totaal 180 unieke historische klankfragmenten. Ze worden gepresenteerd in een luxueuse CD-box met een rijk geïllustreerde brochure.

Deze verzameling kost slechts 1495 fr. en is in alle platenwinkels verkrijgbaar. U kunt ze ook rechtstreeks bij het Centrum bestellen, evenals trouwens ***«België beeft...en buigt»***. Deze laatste klankcompilatie is in drie versies beschikbaar: ofwel 3 CD's (1250 fr.), ofwel 3 cassettes (900 fr.), ofwel 3 *Long playings* (200 fr.).

Frans Selleslagh

Leesvoer

- De Brit **Martin Conway** (Oxford University) doctoreerde over Léon Degrelle en het rexisme. Die meer dan belangwekkende studie verscheen in de originele versie als ***Collaboration in Belgium. Léon Degrelle and the Rexist Movement*** (New Haven & London, Yale University Press, X + 364 p.). Een Franse vertaling zag vrij spoedig het licht als ***Degrelle. Les années de collaboration*** (Ottignies - Louvain-la-Neuve, Editions Quorum, 398 p.) en als u deze tekst leest is ook de Nederlandse vertaling, ***Collaboratie in België. Léon Degrelle en het Rexisme 1940-1944***, verkrijgbaar bij Uitgeverij Globe in Groot-Bijgaarden (378 p.)

- In ***De l'Action catholique à la collaboration. José Streel*** (Courcelles-Bruxelles, Ed. Legrain-Bourtembourg, 1993, 256 p.) schetst **Jean-Marie Delaunois**, op basis van een rijke en soms ongekende documentatie (gerechtelijke archieven, privé-documenten...) de tragische levensloop van iemand, die in de dertiger jaren in België één van de denkers van de «rechtse revolutie» was.

- Als je wil weten hoe en in welke omstandigheden ons land en West-Europa bevrijd werden, neem je best ***De Bevrijding. Van Normandië tot de Ardennen*** in handen. **Luc De Vos**, tussen haakjes lid van het Wetenschappelijk Comité van het Centrum, is als Lt.Kol. i. R. én Dr. in de geschiedenis (KUL) dé autoriteit terzake (Leuven, Davidsfonds, 1994, 176 p.)

WM

Vanzelfsprekend hecht het Centrum belang aan wetenschappelijke initiatieven die in het verlengde van zijn opdracht liggen. Daarom geven we hier het woord aan de redactie van de nieuwe EVB.

De Encyclopedie van de Vlaamse Beweging *herzien*

In 1973-'75 verscheen bij uitgeverij Lannoo de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (*EVB*). Dit tweedelig werk werd unaniem begroet als een eerste stoutmoedige poging om in de vorm van een encyclopedisch naslagwerk een status quaestionis op te maken van de kennis m.b.t. de Vlaamse Beweging. Bijna twintig jaar later wordt gestart met de redactie van een *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Encyclopedie* (*NEVB*). Tijd voor een terugblik.

Flamingantische geschiedschrijving

De kritische noten die volgden op de uitgave van de *EVB*, vestigden de aandacht op tal van gebreken en leemten: ontbrekende figuren, periodieken of organisaties, keuze en betrokkenheid van de auteurs, te grote gevoeligheid voor de toevallige actualiteit, enz. Nadien volgden echter meer fundamentele vragen over de gehanteerde criteria bij de selectie van de trefwoorden of, met andere woorden, over de inhoudelijke bepaling van het begrip «Vlaamse Beweging». Er werd vooral gewezen op het zelden of niet expliciteren van de ideologische en/of politieke keuzes, zeker in de trefwoorden waarin de collaboratiefase tijdens de Tweede Wereldoorlog bijna steeds verhuld aan bod komt. Deze kritiek op wat men de flamingantische geschiedschrijving noemt, is de afgelopen jaren door de studies van Louis Vos, Lode Wils, Bruno de Wever, e.a. steeds luider gaan klinken. Deze historici wijzen erop dat onder meer in de *EVB*, de rechtsradicale traditie van het Vlaams-nationalisme verdoezeld werdt. Marc Reynebeau drukt het in zijn boek *Apollo's klacht. Over cultuur in Vlaanderen en elders* (Leuven, 1988) als volgt uit: «De Encyclopedie geeft een aardig beeld van hoe weldenkend Vlaanderen tegen het eigen verleden aankijkt, zeker als de perikelen van de Tweede Wereldoorlog en meer bepaald de flamingantische collaboratie met de Duitse bezetter ter sprake komen. Het syndroom bestaat erin dat de collaboratiefeiten zelf worden verdonkermaand, maar dat de beweegredenen waarop ze steunen, worden vergoelijkt en zelfs verheerlijkt.»

Een treffend voorbeeld vinden we terug in het artikel van Amandus Dumon over René Lagrou. Daarin wordt Lagrou's deportatie in mei 1940 als enige motivatie voor zijn collaboratie met de bezetter aangevoerd. Volgens L. Vandeweyer kadert dergelijke redenering volledig «in het in de flamingantische geschied-

schrijving gebruikelijke pogen om de schuld van de collaboratie op rekening van de Belgische staat en regering te schuiven in plaats van - zoals in het geval van Lagrou - op een al jaren voorbereide weloverwogen en ideologisch gemotiveerde keuze vanwege op Vlaams-nationalisten». (L. VANDEWEYER, «René Lagrou en het katholieke vlaams-nationalisme in Antwerpen», in *Wetenschappelijke Tijdingen*, jrg. 51, 1992, nr. 3, p. 181).

Een nieuwe encyclopedie

Kort na het verschijnen van de *EVB* werden pogingen ondernomen om een supplement te redigeren dat de belangrijkste vergissingen en lacunes zou rechtzetten, maar financieel en commercieel bleek het project niet haalbaar. In 1993 zegde Minister Luc Van den Bossche een subsidie toe, waardoor het licht op groen gezet werd voor de realisatie van een nieuwe editie van de *EVB*. De uitwerking van het project wordt overgelaten aan een redactieraad, bestaande uit zes leden (Reginald de Schryver, voorzitter; Gaston Durnez, Machteld de Metsenaere, Bruno de Wever, Lieve Gevers, Pieter van Hees) en bijgestaan door een tweekoppige bureauredactie (Petra Gunst en Mia van Mechelen). De adviesraad, bestaande uit 12 leden, oefent een superviserende en raadgevende functie uit.

Dat gekozen werd voor een «Nieuwe *EVB*» eerder dan voor een «*EVB*, tweede uitgave» komt door de vaststelling dat precies in de kwarteeuw die op de samenstelling van de *EVB* is gevolgd, enorm veel onderzoek werd gedaan inzake Vlaamse Beweging. In het licht van de nieuwe onderzoeksresultaten moeten principieel alle bestaande trefwoorden herzien, geactualiseerd of vervangen, nieuwe trefwoorden toegevoegd en een kwarteeuw geschiedenis opgenomen worden. De overzichtsartikelen werden reeds aangepast en uitgebreid met volgende onderwerpen: sport, vrouw, emigratie, immigratie, Europese Unie, Agalev, extreem-links en extreem-rechts, mediabeleid, pacifisme, film en omroep.

Ook de schare medewerkers moet vernieuwd worden: velen zijn overleden of zullen vanwege ouderdom, ziekte of welke reden dan ook niet meer als auteur in aanmerking komen. Bovendien zorgde de verwetenschappelijking van de studie van de Vlaamse Beweging voor een scheiding tussen actoren en vorsers. Het enige criterium met relevantie bij de selectie van aan te zoeken auteurs is hun (wetenschappelijke) vertrouwdheid met het onderwerp.

Enkele uitgangspunten en concepten

In het vooruitzicht van de redactie van de *NEVB* worden de samenstellers opnieuw geconfronteerd met de vraag naar de inhoud van het begrip «Vlaamse Beweging». In de schoot van de redactieraad bereikte men een consensus rond onderstaande concepttekst, die op de «Dag van de Nieuwste Geschiedenis» voor de eerste maal aan het publiek ter discussie werd voorgelegd. Reacties op deze tekst alsook suggesties i.v.m. verbeteringen van oude en/of het aanvullen met nieuwe trefwoorden zijn steeds welkom bij de *NEVB*-bureauredactie, Minderbroedersstraat 22, 2000 Antwerpen, tel.: 03/231.50.33.

1. Dé Vlaamse Beweging bestaat niet/heeft nooit bestaan. De Vlaamse Beweging als een verzamelnaam voor een

beweging die niet door één groep kan opgeëist worden, bestond/bestaat wel degelijk. Dit impliceert dat de *NEVB* aandacht schenkt aan de heterogeniteit van de Vlaamse Beweging, aan al haar verschijningsvormen en inhouden.

2. Doorheen deze verscheidenheid ontdekken we een gemeenschappelijke noemer, nl. een streven naar de vorming van een Vlaamse collectieve **identiteit**, al dan niet in een eigen staat.

3. Bij het bepalen en verwezenlijken van deze identiteit speelde/speelt de **taal** een cruciale rol.

4. De achtergronden van deze Vlaamse Beweging werden gevormd door de maatschappelijke wijzigingen sinds de 19de eeuw. Zo, kan de VB in bepaalde fasen geëvalueerd worden als een politieke, culturele, sociale en economische **emancipatiebeweging**.

5. De Vlaamse identiteit is geen natuurlijk en vanzelfspreken eindproduct van een geschiedenis die begint in een ver verleden en met een verzekerde toekomst. Ze is een verwerkelijking van recente historische ontwikkelingen.

   De *NEVB* wil dus niet aan «nationale» geschiedschrijving doen door mythes te creëren over een heldhaftig verleden of door te bewijzen dat er Vlaamse «Volksgeist» zou bestaan (hebben).

6. Deze uitgangspunten bepalen de samenstelling van en de onderlinge verhouding tussen de noodzakelijke onderdelen van de *NEVB*, die in de vorm van overzichtsartikelen verschijnen.

   a. Het is dan ook logisch dat een situering van de Vlaamse Beweging in tijd en ruimte een status quaestionis geeft van wat het onderzoek omtrent nationale bewegingen op dit terrein heeft voortgebracht.
      Hoe Vlaams was/is de Vlaamse Beweging ?

   b. De *NEVB* moet zodoende duidelijk maken hoe en waarom de Vlaamse Beweging tot stand kwam, binnen welke maatschappelijke context ze zich ontwikkelde, welke factoren het politiek succes of gebrek aan succes verklaren, ...
      In welke maatschappij ontwikkelde zich de VB ?

   c. De *NEVB* moet de geschiedenis van de Vlaamse Beweging tekenen: de evoluties in betekenis, de verschillende verschijningsvormen, haar politieke kracht, haar politieke uitdrukkingsvormen, haar strijdmethodes en doelstellingen, ...
      Welke waren de vele gezichten van de VB ?

   d. De *NEVB* wil de natievormende elementen aangeven waarop de Vlaamse Beweging zich beriep/beroept.
      Hoe overtuigde de VB de Vlamingen ?

   e. De *NEVB* informeert over de dragers, de cruciale momenten, de actieterreinen, de regionale varianten en de symbolen van de Vlaamse Beweging.

7. De *NEVB* graaft dus zowel in de breedte als in de diepte. Ze wil een globaal interpretatiekader bieden voor en een overzicht schetsen van de Vlaamse Beweging op een wetenschappelijk verantwoorde wijze en in een taal die iedereen begrijpt.

Het geheugen van de Bevrijding, bevrijding van het geheugen ?

De herdenkingen ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de Bevrijding hebben een overvloedige oogst aan manifestaties opgeleverd: Vaderlandslievende bijeenkomsten bij de «Herdenkingsplaatsen», gelegenheidspublicaties, talrijke tentoonstellingen, officiële redevoeringen die naast de erkentelijkheid jegens de bevrijders de noodzaak tot een hernieuwde burgerzin beklemtoonden, semi-folkloristische optochten die de sfeer van die koortsachtige bevrijdingsdagen wilden doen herleven. De media hadden het druk. Pers, radio en televisie besteedden al hun krachten om het publiek te informeren. Vooral de *RTBF*, met de uitzendingen *Jours de guerre*, scoorde hoog. Weinige medeburgers konden dus onwetend blijven over de verschillende initiatieven genomen én door de overheid én door diverse verenigingen die de herinnering aan dit basisgebeuren van onze geschiedenis wilden bestendigen.

Het Centrum wil deze massa documentatie verzamelen en analyseren om te kunnen bepalen, wat de Herinnering aan de bevrijding is, een halve eeuw na de gebeurtenissen. In een eerste fase werd een uitgebreide waaier aan geschreven documenten verzameld: persknipsels, monografieën, tijdschriftartikels en tentoonstellingscatalogi. Een gedetailleerde analyse hiervan zal duidelijk kunnen maken welke thema's (militaria, verzet, collaboratie, dagelijks leven, bevrijding stricto sensu...) meest in de belangstelling stonden. Ook de redevoeringen van de autoriteiten zullen zowel naar structuur als naar inhoud kritisch worden bekeken. Welke boodschap willen zij uit het conflict - en de jaren van vrede die er in West-Europa op volgden - distilleren; worden er verbanden gelegd tussen de voorbije en de huidige crisissen; welke zijn de maatschappelijke ideeën die het vaakst terugkeren, enz....

Daarnaast hebben twee van onze navorsers, met een interpretatieschema opgebouwd omheen enkele weloverwogen thema's, diverse tentoonstellingen zowel in Vlaanderen als in Brussel en Wallonië bezocht. Aan de hand van dat schema werd getracht de boodschap die de organisatoren wilden brengen nader te bepalen. Zij poogden tevens de uitwerking van dergelijke manifestaties op het publiek na te gaan, rekening houdend met het aantal bezoekers, het al dan niet inspelen op het onderwijs, de reacties van het publiek en het nut dat de overheid eruit hoopte te halen.

Tenslotte, mensen blijven mensen, wou het Centrum zich niet uitspreken over de eventuele voorafschaduwing van de toen nakende gemeenteraadsverkiezingen op die manifestaties. Maakt dat alles immers geen deel uit van het steeds wisselende krachtenspel in de federale of gemeentelijke samenleving ?

De resultaten van dit onderzoek worden voorgelegd tijdens het internationaal colloquium van het Centrum in de herfst van 1995.

Alain Colignon (amv)

Het Ardennenoffensief

Drie door deze tragische gebeurtenissen getroffen plaatsen in het arrondissement Verviers besteedden bijzonder aandacht aan die herdenking.

Malmédy in december 1944 is belangrijk om twee redenen: allereerst werd de stad **niet** heroverd door de nazis ondanks de felle gevechten in de omgeving; daarnaast werd Malmédy drie maal door de *USAir Force* gebombardeerd, met talrijke slachtoffers en enorm veel schade, en totdusver zonder één geldige uitleg. Vooral door fotomateriaal worden deze beide gebeurtenissen geïllustreerd. Een eerder lokaal bedoelde tentoonstelling, waarin de inwoners die tragische dagen kunnen herinneren.

In **Sankt-Vith** werd vooreerst, in een verzorgde en, zo leek het me toch, druk bezochte tentoonstelling, de streek in de algemene samenhang gesitueerd, waarbij het bijzondere wedervaren van de «geannexeerde» Oostkantons zeker niet verwaarloosd werd. Die herinnering is een leidraad voor alle behandelde themas. Mooie iconografie, goedgekozen documenten (persknipsels, herderlijke brieven, omzendbrieven...). Van het *Heimattreue Front* in 1938 tot de terugkeer van de gevangenen, het einde van de repressie en de heropbouw, dat alles is goed uiteengezet en geillustreerd. Men kan natuurlijk niet vergeten dat de stad volledig vernield werd door de *R.A.F.* in december 1944, drama dat hier uitvoerig behandeld werd.

Stavelot tenslotte geniet een treurige bekendheid, zowel omwille van Peipers doorbraak en de ermee gepaardgaande hardnekkige gevechten als om de door de SS gepleegde oorlogsmisdaden.

Het verwoeste Malmédy... werd heropgebouwd

Beide onderwerpen werden behandeld in de gebouwen van de oude abdij, twee passen van de plaats waar de vermoorde burgers een eerste, voorlopige, gezamelijke begraafplaats kregen. Geen aanduidingen, gebouw dat slecht verlicht was, documenten zonder enige presentatie, het was een teleurstelling. Nochtans illustreerden prachtige kaarten (maar ze waren niet leesbaar) de militaire situatie dag voor dag en waren er sprekende fotos, het algemeen beeld ontgoochelde. Jammer, Stavelot verdiende beter.

Jacques Wynants (WM)

Archieven

De afgelopen maanden kwamen een negentigtal kleinere bestanden het archief van het Centrum verrijken. Meer dan de helft ervan vond zijn plaats in het fonds JP, dagboeken en manuscripten. Dit is vooral op het conto te schrijven van een veertig ego-documenten m.b.t. de **CRAB**'s in 1940. Bij de diverse andere onderwerpen die aan bod kwamen, verder nog een vijftal documenten over de bevrijding en de rol van het verzet daarin.

Een tiental aanwinsten ook in het fonds P, particulier archief. Bijna al deze bestanden betreffen het **verzet**, de **Inlichtings- en actiediensten** en de **wegvoering**.

Bij de gewone archieffondsen met bestanden gevormd in instellingen en organisaties een twintigtal aanwinsten met de nadruk op de **wegvoering**.

Qua zopas ontsloten bestanden moet gewezen worden op de nieuwe leeszaalinventarissen **Abwehr/Sipo-SD** (B 93), **Economie belge 1940-1944** (archives de la **Militärverwaltung** transmises par l'Auditorat) (MV 9) en **Politique de production en Belgique occupée** (collection transmise par l'Auditorat) (V 16).

Ik moge dit kort stukje besluiten met een warme oproep om ons uw persoonlijke documentatie uit 1944/45 over de bevrijding en de naoorlogse hervatting (brieven, dagboeken, formulieren, officiële correspondentie enz.) toe te vertrouwen. Indien U dit wenst, bezorgen wij U graag uw originelen na fotocopiëring terug.

DM

Onderscheiding

Dr. José Gotovitch, directeur van het Centrum, ontving de prestigieuze opdracht de Francqui-leerstoel voor het academiejaar 1994-1995 op te nemen aan de Facultés Universitaires Notre Dame de la Paix in Namen. Hij zal er cursus geven over *Une histoire politique et sociale de la Résistance en Belgique.*

Het Nationaal Comité van het **Onafhankelijkheidsfront** keurde met eenparigheid van stemmen een ontwerp van overeenkomst met het Centrum goed, waarin bepaald wordt dat, zo het **O.F.** in de onmogelijkheid komt zijn archieven nog langer te bewaren en te beheren, dit fonds aan het Centrum toevertrouwd wordt. Deze voorbeeldige overeenkomst zorgt ervoor dat dit zo belangrijk historisch patrimonium voor wetenschappelijke doeleinden zal blijven bestaan.

Fernand Erauw, ondervoorzitter van het Centrum, bevestigde Jacques De Bruyn, Voorzitter van de **Nationale Confederatie van Politiek Gevangenen en Rechthebbenden**, dat het Centrum aanvaardt de historische archieven van de Confederatie in bewaargeving te nemen na het beëindigen van de herdenkingen van de Vijftigste verjaardag van de Bevrijding der Kampen.

JG (wm)

La Coupole d'Helfaut-Wizernes

Een Europees museum over de tweede wereldoorlog

Het project voor de oprichting van een Centrum voor geschiedenis in de grote Duitse *Bunker* in Helfaut-Wizernes (Pas-de-Calais, Frankrijk), gestart in 1987, nadert nu zijn voltooiing. Deze *Bunker*, een van de 9 *Sonderbauten* die door de *Organisation Todt* gebouwd werden in 1943-1944 voor de inzet van de Duitse geheime wapens (de A-4-raket, die uiteindelijk de V-2 werd, en het onbemande vliegtuig FZG 76, berucht geworden als V-1) tegen Londen, bevindt zich op vijf km. ten zuiden van Sint-Omaars. Na het bombardement op Peenemünde (18 augustus 1943) en dat op de eerste reuzebunker bedoeld voor het afvuren van A-4-raketten in Eperlecques (12 km. ten noorden van Sint-Omaars) op 28 augustus 1943, besloten de nazi-leiders, zich ervan bewust dat de Geallieerden het luchtruim beheersten, een nieuwe en ditmaal ondergrondse basis te bouwen voor het opslaan, voor de vuurleiding en voor het afvuren van de A-4-raketten. De werken, met absolute voorrang, werden met bekwame spoed uitgevoerd, dank zij de nieuwe techniek van *Erdschalung* (bekisting op aardegrond): dat kwam er op neer zo snel mogelijk het «dak» van de constructie te bouwen boven een aangestampte aardemassa, waarna, beschermd tegen bombardementen, de ondergrondse installaties konden uitgebouwd worden. In drie maanden tijd, januari tot maart 1944, werd een enorme koepel in gewapend beton, vijf meter dik, van zeven meter diameter vervaardigd.

De Duitsers, die daarvoor diverse arbeidskrachten gebruikten (mijnwerkers uit de Ruhr, Russische krijgsgevangenen, Franse verplichttewerkgestelde arbeiders, enz.),

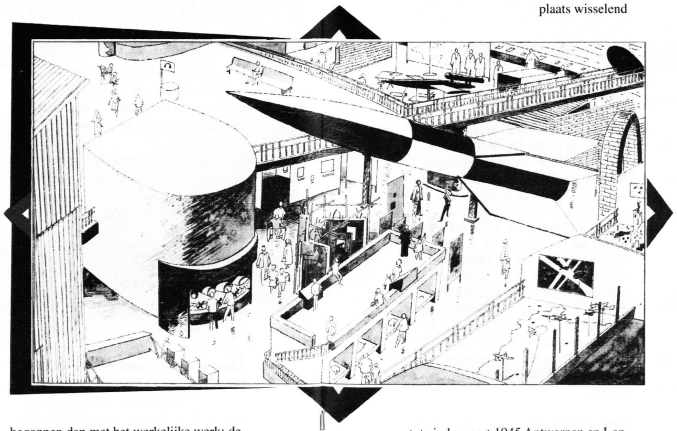

begonnen dan met het werkelijke werk: de aanleg van een achthoekige zaal, 21 m. hoog, waar tegelijkertijd 14 raketten konden voorbereid worden, de toevoer geschiedde door een net van tunnels.

Ondanks massale Geallieerde bombardementen werd het werk tot midden juli verder gezet; de inzet van de Britse *Tallboy*-bommen (5 metrieke ton) en de verlamming van de spoorverbindingen deden Hitler op 20 juli 1944 beslissen de werken stil te leggen. De ontwikkeling van de technieken en de noden van de strategie hadden inmiddels de «zware» installaties, zoals Wizernes, veroordeeld ten voordele van «lichte» basissen (voor de V-1) of mobiele eenheden. De V-2-raketten, een eerste V-2 werd vanuit de Ardennen op Parijs afgevuurd op 8 september 1944, werden bediend door mobiele eenheden, die telkens van standplaats wisselend tot einde maart 1945 Antwerpen en Londen bombardeerden.

Bij de bevrijding werd de onafgewerkte bouwplaats grondig door de Britten onderzocht en begin 1945 dynamiteerden de *Royal Engineers* de toegangen tot de tunnels; sommigen vreesden al dat de Sovjets de installaties zouden kunnen gebruiken...

Militair terrein gedurende een aantal jaren, werd de site uiteindelijk vergeten, tot vanaf de zeventiger jaren het ontstaan van een *bunker*-archeologie en het heropbloeien van een bepaalde nazi-mythologie meer en meer nieuwsgierigen opdoken, waarbij een nogal groot aantal «frisgeschoren» koppen.

De autoriteiten, en dan vooral de *Conseil Général du Pas-de-Calais*, besloten dan na te gaan hoe de *Coupole d'Helfaut-Wizernes* kon ingericht worden om te verhinderen dat het oord voorwerp van bedevaarten voor nostalgici van het Derde Rijk zou worden.

Het project moest allereerst respect tonen voor een plaats waar talrijke verplichttewerkgestelden hadden geleden. Alleen herdenkingsnotie echter bleek al te beperkt in deze scharnierperiode in de Europese geschiedenis, waar de oorlogsgeneratie geconfontreerd wordt met de generatie van de Europese gemeenschap, generatie die die vreselijke, maar gemeenschappelijke geschiedenis wil begrijpen.

Een kleine ploeg historici omheen Etienne Dejonghe en Yves Le Maner moest vooreerst de aard van het project bepalen. Uiteraard moest er rekening gehouden worden met een bepaalde «toeristische» waarde (nieuwsgierigen, derde leeftijd, enz.), maar er werd resoluut geopteerd voor een educatief programma.

Ook al blijft de notie «herinnering» aanwezig werd de doelgroep bewust omschreven als de 15-25-jarigen. Op die leeftijd immers wordt men burger, op die leeftijd stelt men de vragen naar het verleden om het heden te

La Coupole d'Helfaut-Wizernes

Een Europees museum over de tweede wereldoorlog

Het project voor de oprichting van een Centrum voor geschiedenis in de grote Duitse *Bunker* in Helfaut-Wizernes (Pas-de-Calais, Frankrijk), gestart in 1987, nadert nu zijn voltooiing. Deze *Bunker*, een van de 9 *Sonderbauten* die door de *Organisation Todt* gebouwd werden in 1943-1944 voor de inzet van de Duitse geheime wapens (de A-4-raket, die uiteindelijk de V-2 werd, en het onbemande vliegtuig FZG 76, berucht geworden als V-1) tegen Londen, bevindt zich op vijf km. ten zuiden van Sint-Omaars. Na het bombardement op Peenemünde (18 augustus 1943) en dat op de eerste reuzebunker bedoeld voor het afvuren van A-4-raketten in Eperlecques (12 km. ten noorden van Sint-Omaars) op 28 augustus 1943, besloten de nazi-leiders, zich ervan bewust dat de Geallieerden het luchtruim beheersten, een nieuwe en ditmaal ondergrondse basis te bouwen voor het opslaan, voor de vuurleiding en voor het afvuren van de A-4-raketten. De werken, met absolute voorrang, werden met bekwame spoed uitgevoerd, dank zij de nieuwe techniek van *Erdschalung* (bekisting op aardegrond): dat kwam er op neer zo snel mogelijk het «dak» van de constructie te bouwen boven een aangestampte aardemassa, waarna, beschermd tegen bombardementen, de ondergrondse installaties konden uitgebouwd worden. In drie maanden tijd, januari tot maart 1944, werd een enorme koepel in gewapend beton, vijf meter dik, van zeven meter diameter vervaardigd.

De Duitsers, die daarvoor diverse arbeidskrachten gebruikten (mijnwerkers uit de Ruhr, Russische krijgsgevangenen, Franse verplichttewerkgestelde arbeiders, enz.),

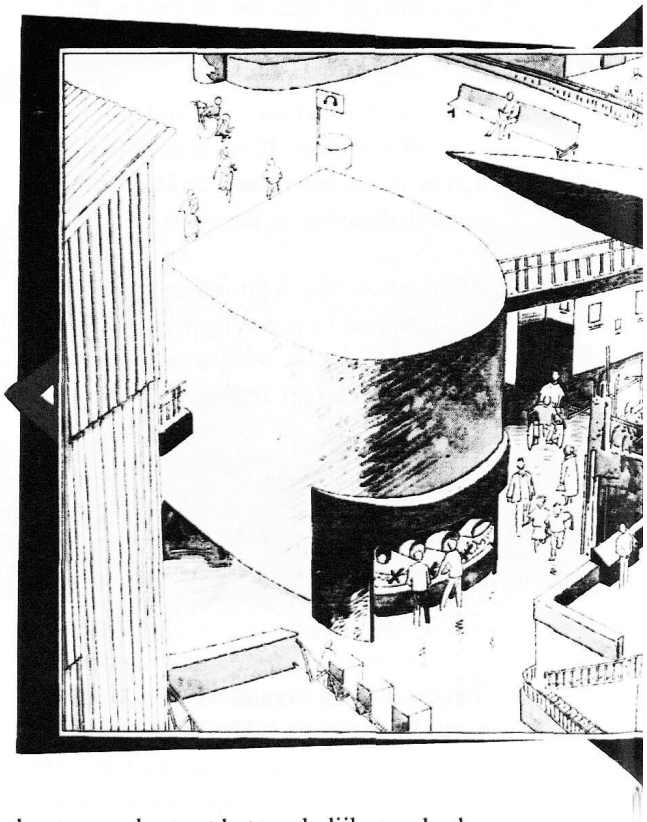

begonnen dan met het werkelijke werk: de aanleg van een achthoekige zaal, 21 m. hoog, waar tegelijkertijd 14 raketten konden voorbereid worden, de toevoer geschiedde door een net van tunnels.

Ondanks massale Geallieerde bombardementen werd het werk tot midden juli verder gezet; de inzet van de Britse

Tallboy-bommen (5 metrieke ton) en de verlamming van de spoorverbindingen deden Hitler op 20 juli 1944 beslissen de werken stil te leggen. De ontwikkeling van de technieken en de noden van de strategie hadden inmiddels de «zware» installaties, zoals Wizernes, veroordeeld ten voordele van «lichte» basissen (voor de V-1) of mobiele eenheden. De V-2-raketten, een eerste V-2 werd vanuit de Ardennen op Parijs afgevuurd op 8 september 1944, werden bediend door mobiele eenheden, die telkens van standplaats wisselend

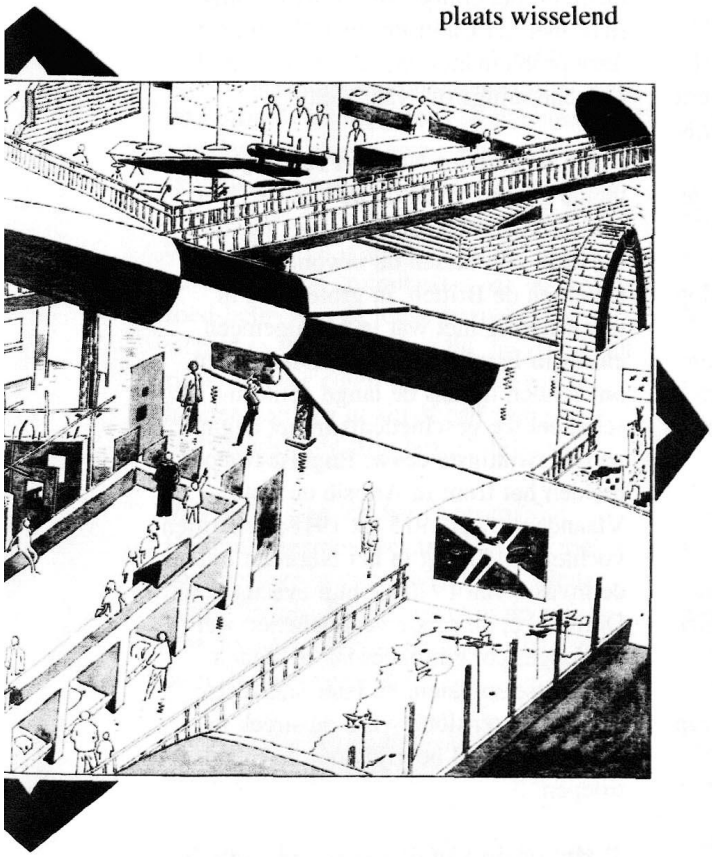

tot einde maart 1945 Antwerpen en Londen bombardeerden.

Bij de bevrijding werd de onafgewerkte bouwplaats grondig door de Britten onderzocht en begin 1945 dynamiteerden de *Royal Engineers* de toegangen tot de tunnels; sommigen vreesden al dat de Sovjets de installaties zouden kunnen gebruiken...

Militair terrein gedurende een aantal jaren, werd de site uiteindelijk vergeten, tot vanaf de zeventiger jaren het ontstaan van een *bunker*-archeologie en het heropbloeien van een bepaalde nazi-mythologie meer en meer nieuwsgierigen opdoken, waarbij een nogal groot aantal «frisgeschoren» koppen.

De autoriteiten, en dan vooral de *Conseil Général du Pas-de-Calais*, besloten dan na te gaan hoe de *Coupole d'Helfaut-Wizernes* kon ingericht worden om te verhinderen dat het oord voorwerp van bedevaarten voor nostalgici van het Derde Rijk zou worden.

Het project moest allereerst respect tonen voor een plaats waar talrijke verplichttewerkgestelden hadden geleden. Alleen herdenkingsnotie echter bleek al te beperkt in deze scharnierperiode in de Europese geschiedenis, waar de oorlogsgeneratie geconfontreerd wordt met de generatie van de Europese gemeenschap, generatie die die vreselijke, maar gemeenschappelijke geschiedenis wil begrijpen.

Een kleine ploeg historici omheen Etienne Dejonghe en Yves Le Maner moest vooreerst de aard van het project bepalen. Uiteraard moest er rekening gehouden worden met een bepaalde «toeristische» waarde (nieuwsgierigen, derde leeftijd, enz.), maar er werd resoluut geopteerd voor een educatief programma.

Ook al blijft de notie «herinnering» aanwezig werd de doelgroep bewust omschreven als de 15-25-jarigen. Op die leeftijd immers wordt men burger, op die leeftijd stelt men de vragen naar het verleden om het heden te

begrijpen. Daar het begrijpen van de geschiedenis van de tweede wereldoorlog én een burgerplicht én een ideologische inzet betekent, moesten we, al klinkt het naïef en banaal, een Europese en humanistische geschiedenis aanbieden.

Volledigheid en algemeenheden werden van meetafaan uitgesloten; alles meedelen vermoeit, in het bos ziet men de bomen niet meer. Daarom werden vier thema's uitgekozen, die tot nadenken kunnen aansporen.

1) **De geschiedenis van de Duitse geheime wapens** tijdens WO II(V-1, V-2) werd reeds verhaald in talrijke boeken, dikwijls niet al te ernstig en niet vrij van enige nazi-nostalgie. Daartegen kan de ernstige studie ervan, gebaseerd op archiefonderzoek, verhelderend werken voor het begrijpen van de problemen van de oorlog en van de natuur van het nationaalsocialisme: het belang van de technologie in de oorlog, de werking van de oorlogseconomie, het gebruik van concentratiekampgevangenen (de V-2's die in het *Mittelwerk* vervaardigd werden door gevangenen van *Dora*), de rol van de propaganda, de werking van de inlichtingsnetten en van het verzet bij de identificatie van de plaatsingen, enz. Kan men Nazi-Duitsland beter samenvatten dan met het naast elkaar plaatsen van de *Hi-Tech*-labos van Peenemünde en de hel van de *tunnel* van Dora...

2) **Het bezette *Nord - Pas-de-Calais* (1940-1944)**. In tegenstelling met de jacobijnse historiografische traditie, waarin Parijs model voor het bezette Frankrijk is, en tevens met die politieke geschiedenis die de bezetting herleidt tot het *Vichy*-probleem, kan men hier de bezetting van onderuit bestuderen, rekening houdend met de sociale werkelijkheid, onderscheid makend tussen individuele gedragingen en collectieve krachten. Beide departementen, *Nord* en *Pas-de-Calais*, vormen - samen met het ingelijfde Elzas-Lotharingen - een ideaal terrein om de arglistige brutaliteit van de bezetting in het sociaal en economisch leven als in het cultureel gedrag te bestuderen. Daarenboven laat de aanhechting van beide departementen bij de *Militärverwaltung* in Brussel toe in concreto de rol van de enige wettelijke macht door de bezetter gehandhaafd in een bezet land te onderzoeken. Zoals bleek uit het colloquium te Rijsel, ingericht met het Centrum, in 1985, breekt deze problematiek met de mythe van de «beschermingsrol» van Vichy.

3) **De Britten en Noord-Frankrijk**. Dit thema gaat in op de diepe banden, met een sterk gevoelsgeladen afmeting, die ontstaan zijn tussen de inwoners van de streek en de Britten, in grote mate in tegenstelling met wat in het algemeen elders in Frankrijk bestaat. Die banden ontstonden tijdens de lange gemeenschappelijke geschiedenis in het begin van de twintigste eeuw: Engelse troepen hielden het front in Artesië en Frans-Vlaanderen van 1915 tot 1918; de Britten vochten heldhaftig in het Noorden tijdens de invasie van 1940 tot hun evacuatie uit Duinkerke; de eerste verzetsnetten werden opgericht om onderdak te bieden aan Britse soldaten, en later aan Britse piloten; en tenslotte werd de streek in september 1944 bevrijd door de Engelse troepen...

4) **Het begin van de verovering van de ruimte**. Dit thema ligt in het verlengde van het eerste thema. De technologische verworvenheden van de V-2 liggen aan de basis van de raketten en de burgerlijke ruimtetuigen van de jaren 1945-1970. Honderden Duitse ingenieurs werkten voor de Amerikanen en de Sovjets, een welgekend gegeven, maar ook

voor de Fransen, en dat is minder geweten...

Naast die vier basisthema's werd reeds een aanvullend programma voorzien: bedoeling is de analyse te verbreden, zowel geografisch (de strijd in de Atlantische Oceaan, het Oostfront, enz.) als thematisch (de «persoonlijkheden» van WO II, de tewerkstelling in Duitsland, enz.).

Lang werd nagedacht over het probleem van de overdracht van de informatie. Als basisdrager drong het **audio-visuele** zich op; het is een «natuurtaal» geworden voor de Europese adolescenten op het einde van deze twintigste eeuw. Recente technologische verworvenheden geven de mogelijkheid van het bezoek een individueel gebeuren te maken. Het systeem van synchrone commentaar, via een infrarood-helm, laat de jonge bezoeker toe zich af te sluiten: zo kan hij, op zijn eigen ritme en naar eigen wens, zonder af te hangen van een groep of een zich steeds herhalende gids, zijn bezoek brengen.

Van bij de start zal het Centrum van Helfaut-Wizernes toegankelijk zijn met commentaar in vier talen (Frans, Nederlands, Engels, Duits) zowel in de audiovisuele helmen als in de bijschriften van de informatieve panelen.

Het hart van het audiovisuele programma wordt gevormd door een twintigtal documentaires: essentieel wordt gebruik gemaakt van archiefmateriaal (film, foto), er zijn geen getuigenissen van oudstrijders om geen misvormende waarneming te brengen van het fenomeen, waarvan de deelnemers, van 1939 tot 1945, in grote meerderheid jonge Europeanen waren.

Er werd tevens geopteerd voor het ontwerpen van twee types documentaires, om de gulden middenweg, altijd frustrerend, te ontlopen. Vooreerst zijn er synthesefilms, 15 à 20 minuten, didactisch van opzet, bedoeld om alle bezoekers de sleutels tot elk thema en de krachtlijnen van de informatie mee te delen.

Daarnaast zijn er documentaires van 7 tot 10 minuten, waarin diverse elementen, slechts even aangeraakt in de synthesefilm, worden uitgediept. Die aanvullende documentaires worden vrij door elke bezoeker gekozen volgens zijn persoonlijke belangstelling.

Het geheel van die documentaires wordt gebracht in een decor, verwant aan de technieken van de film, wat toelaat een bepaalde sfeer te scheppen. De kleurenkeuze, de lichtsterkte, welgekozen symbolen, het gebruik van drie-dimensionele decors moeten het beeld van de sprong in het verleden beklemtonen. Noch wapen noch uniform zullen als voorwerp in de museografische voorstelling opgeroepen worden.

Het audio-visuele staat inderdaad op het voorplan bij de pedagogische benadering van het centrum, wat echter niet inhoudt dat het geschreven woord uitgesloten werd. De inlichtingen, zoals ze verwerkt zijn in de documentaires, worden hernomen, aangevuld, ontwikkeld in een systeem van klassieke panelen (met foto's, kaarten, grafieken, bijschriften, enz.) telkens in een thematische ruimte (gewijd aan het dagelijks leven, de invasie van 1940, de bombardementen enz.). Tenslotte wordt een reeks publicaties, synthetisch van opzet, gepland die de bezoeker zal toelaten na zijn bezoek zijn inzicht te verdiepen.

De aanmaak van het audio-visuele programma geschiedde in twee fases. Gedurende vijf jaren hebben Etienne Dejonghe

en Yves Le Maner systematisch de grote archiefcentra, dragers van het visuele geheugen van WO II, in Frankrijk, België, Groot-Brittannië, Duitsland, Canada en de Verenigde Staten doorzocht. 12.000 fotos werden verworven, geklasseerd en van onderschriften voorzien; tientallen uren ruw filmmateriaal werden aangekocht. In de tweede fase wordt, samen met het *Etablissement Cinématographique et Photographique des Armées (Fort d'Ivry*, Parijs*)* het audio-visueel materiaal aangemaakt; in 1995 zal het programma afgewerkt zijn.

Om de samenhang van het project en de kwaliteit van de informatie en de kennisoverdracht te begeleiden werd in 1993 een ethische commissie opgericht. Die commissie omvat de mandatarissen, die de autoriteiten, financiers van het project, vertegenwoordigen (*Conseil régional, Conseil général du Pas-de-Calais*) en vier historici: Jean-Pierre Azéma, Etienne Dejonghe, José Gotovitch en Yves Le Maner. Behalve zijn rol van wetenschappelijke begeleiding zal deze commissie er tevens moeten over waken dat de toeristische activiteit van het Centrum de wetenschappelijke inhoud niet in het gedrang brengt.

En om het gevaar van sclerosering en routine, inherente dreiging voor dergelijk initiatief van bij de start, tegen te gaan wordt reeds overwogen om voor het einde van het millenium het Centrum uit te breiden. Naast nieuwe tentoonstellingsruimtes wordt voorzien in de uitbouw van een videotheek voor studenten en navorsers, waarin enerzijds de filmactualiteiten van de verschillende oorlogvoerende landen van 1939 tot 1945 samengebracht worden en anderzijds de fictiefilms sinds 1945 die over WO II handelen.

Yves Le Maner (wm)

* * *

Enkele werken over V-wapens in onze bibliotheek:

- **Bornemann (Manfred)**, *Geheimprojekt Mittelbau. Die Geschichte der deutschen V-Waffen-Werke*, München, J.F. Lehmanns Verlag, 1971.
- **Cels (Jos)**, *V-Bommen op Antwerpen*, Antwerpen-Weesp, Standaard Uitgeverij, 1984.
- **De Schuyter (Jan)**, *Gemarteld in Antwerpen. Sinjorenstad onder de V-bommen*, Antwerpen, De Palm, 1945.
- **Despriet (Philippe)**, *De V^1 en de V^2 in Frans-Vlaanderen*, Roeselare, cartoeristiek, 1983.
- **Dornberger (Walter)**, *L'arme secrète de Peenemunde*, Paris, J'ai Lu, 1966.
- **Hahn (Fritz)**, *Waffen und Geheimwaffen des deutschen Heeres 1933-1945*, Koblenz, Bernard & Graefe Verlag, 1986.
- **Lemoine (André H.)**, *V^1 sur la Belgique*, Bruxelles, Editions J.M. Collet, 1985.
- **Lippe (Théo)**, *La Bosse de Béton*, (Bruxelles, chez l'auteur, 1973).
- **Renneberg (Monika) & Walker (Mark)**, *Science, Technology and National Socialism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- **Schabel (Ralf)**, *Die Illusion der Wunderwaffen. Die Rolle der Düsenflugzeuge und Flugabwehrraketen in der Rüstungspolitik des Dritten Reiches*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1994.

Iederéén zou al moeten liegen!

José Gotovitch en Rudi Van Doorslaer in gesprek met Jan Velaers en Herman Van Goethem over hun recente studie* Leopold III. De Koning, het land, de oorlog *(Tielt, Lannoo, 1994).

De studies van De Jonghe, Vanwelkenhuyzen en Stengers over Leopold III brachten elk vanuit hun invalshoek belangrijke bronnen aan. Wat brengt U nu aan als nieuwe bronnen en hoe evalueert u het belang ervan ?
Er is het Archief van het Koninklijk Paleis, waarvan de jaren '40-'44 nu zijn vrijgekomen, dat rijker is dan men zou denken. Daarnaast in het Centrum de papieren van Capelle, Leopolds secretaris. Van regeringszijde zijn er de verslagen van de Ministerraad, waarschijnlijk voor de eerste keer systematisch gebruikt, en het archief van August de Schryver. Op het Centrum berust sinds lang het *Second Journal de Guerre* van Struye, heel belangrijk. Vooral de geschriften van Van Overstraeten, de Man en Capelle waren koninginnestukken. Een trilogie: drie raadgevers, de ene militair, de andere politicus en de derde secretaris. Hoe volledig het archief van het Paleis is, is niet duidelijk. De persoonlijke papieren van de Koning zijn er niet bij. Het archief lijkt veeleer geconcentreerd te zijn rond de adjunct-kabinetschef dan rond de kabinetschef, maar ook dan is het onvolledig. We zijn wel geluksvogels, want ongeveer alles is een paar jaar vóór wij eraan kwamen vrijgekomen.

In hoeverre kan men eigenlijk de geschriften van Capelle vertrouwen ? Veel dingen die men in de mond van de Koning legt komen immers uit de geschriften van Capelle.
Uiteraard zijn we daarvoor op onze hoede geweest. Interessant is toch te weten hoe de entourage van de Koning werkt. De Koning sprak dikwijls met ieder lid afzonderlijk en zei niet altijd wat hij aan de anderen gezegd had, omdat er wrijvingen waren binnen die entourage. Dus elk lid geeft een bepaalde focus. Maar toen wij de geschriften van Capelle naast die van Van Overstraeten, de Man en Fredericq legden, merkten wij geen tegenstrijdigheden. Het waren stukken van een zelfde puzzel.

Welke nieuwe elementen haalt u nu uit die bronnen? Wat voegt u toe aan wat er al was?
De hoofdstelling is wel dat de Koning op internationaal vlak na de capitulatie kiest voor de feitelijke neutraliteit en dat zijn houding op nationaal vlak Nieuwe Orde-gezind was. Nieuw in ons boek is dat die houding heel sterk aansluit bij de continuïteit in de Belgische geschiedenis, bij de houding van Albert, bij de periode dat Leopold geregeerd heeft en België heeft losgemaakt van Frankrijk. Op binnenlands vlak is er de Nieuwe Orde-gezindheid van Leopold. Zijn geloof in het parlementair systeem is totaal voorbij. Hij denkt wel degelijk aan een Nieuwe Orde, een nieuwe grondwet: versteviging van de uitvoerende macht, verminderen van de macht van het parlement, terugdringen van het belang van de verkiezingen, enz. Nieuw is ook het logisch doordenken van een aantal dingen waarvan men in vroegere studies eigenlijk maar de kiem zag.

Uit die andere werken kwam dus een onvolledig beeld naar voren ?
Ja, en soms geven wij een andere interpretatie aan bepaalde dingen. Toen De Jonghe de telex van 26 juni vond, kon hij alleen maar de vraag stellen: «Waarom wenst de Koning Hitler waar en wanneer te zien ?». Hij had er geen verdere gegevens over. Nu blijkt dat Leopold op zoek was naar een situatie vergelijkbaar met het Vichy-regime.

De essentie van het boek, dat toch over de Koningskwestie gaat, lijkt te herleiden te zijn tot de invulling van de machtsverhoudingen in een parlementaire democratie en welke de opvattingen waren van Leopold III in die materie. Men kan zich afvragen of er alleen rond het internationale probleem een Koningskwestie zou geweest zijn.
Wellicht wel. Wij denken dat het binnenlandse eerder een afgeleide is en dat het hoofdprobleem het internationale was, nl. die neutraliteit van België, die ervoor zorgde dat België niet hoefde verder te vechten. Dat de oorlog Europa wellicht onder Duitse hegemonie zou brengen waardoor in België een nieuw politiek systeem zou komen, was mooi meegenomen, maar dat was toch eerder een afgeleide van het internationale aspect.

Indien Koning Leopold doordrongen was geweest van de waarde van de democratie en van de fundamentele principes die aan de grondslag ervan liggen, had hij dan geen andere positie ingenomen tijdens de oorlog zelf ?
Dat is een moeilijke vraag. Wat als...? Het grote conflict met de regering was toch: wat moet België doen in die oorlog. Vóór de oorlog zeggen Leopold en ook het Studiecentrum voor de Hervorming van de Staat dat de grondwet kan blijven werken, maar dat men ze letterlijker moet interpreteren. De Koning benoemt zijn ministers. De regering mag niet in de greep zijn van de politieke partijen. Na de 18-daagse veldtocht vindt hij dat de grondwet moet veranderen, dat de band tussen regering en parlement moet worden doorgeknipt. Het parlementair systeem moet aan de kant worden gezet. Dus daar zit een evolutie in, maar of dat zijn motief is... De Koning is niet in België gebleven om een nieuw constitutioneel bestel te krijgen. Hij hoopte wel dat de oorlog een revolutie zou zijn, in een pétainistische terminologie van «*la révolution nationale*». Als hij zou moeten kiezen tussen het Britse systeem en het Duitse, dan wist hij wat te kiezen, maar hij blijft niet in het land om dat te bewerkstelligen. De neutraliteit van België is in zijn ogen de enige kans om te overleven, om opnieuw een plaats te krijgen.

België is bezet en zelfs de mensen die evenmin de parlementaire democratie gunstig gezind zijn, veranderen in de loop van de bezetting van mening, gaan in het verzet...Wat hebben jullie gevonden om te verklaren waarom de Koning niet van mening verandert ?
U bedoelt ten aanzien van de Nieuwe Orde ? Wij zien dat Fredericq een grote inspanning heeft moeten doen om de Koning te overtuigen van de terugkeer van het parlementair systeem, dat hij daarvoor twee, drie lange rapporten heeft geschreven. Hij moet duidelijk tegenwind gehad hebben van Wodon, de kabinetschef van Koning Albert. Leopold ziet dat allemaal zo goed niet in, want wij denken niet dat hij uit was op persoonlijke macht, maar wel op een sterke uitvoerende macht, een sterke regering. Maar waarom hield hij daar zo lang aan vast ? Da's een belangrijke vraag.

Een zeer belangrijke vraag. Want weet de Koning wat er leeft in het land ? Wie geeft hem bijv. een samenvatting van wat er in de clandestiene pers wordt geschreven ?
De rapporten van Struye krijgt hij, want die worden voor hem geschreven, maar het is niet omdat hij daarin leest dat de Belgen meer en meer naar het parlementair systeem neigen, dat hij daardoor ook overtuigd wordt. Men stelt vast dat hij er vrij overtuigd van is dat het Nieuwe Orde-systeem toch meer wenselijk zal zijn. Hij stelde de diagnose op basis van zijn ervaringen in de jaren '30 dat de uitvoerende macht te zwak was en daarom wou hij de rol van de politieke partijen uitschakelen. Het is daarentegen juist doordat de partijen sterk zijn geworden en na de bevrijding de regering mee zijn gaan vormen, dat het parlementair systeem levensvatbaar is gebleken. Het was dus een ver-

keerde diagnose. Hij heeft de fout gelegd precies op het punt waar de oplossing lag, nl. in de rol van de politieke partijen.

Maar er zijn toch dingen die merkwaardig blijven. Bijv. dat de Koning op de meest populistische manier uithaalt naar de fundamenten van België sinds 1830, nl. de industrieel-financiële groepen. Wanneer je de analyses van Galopin leest en van de groep rond de Generale, onder meer i.v.m. de overwinningskansen van de Geallieerden, en dat al van in 1941, dan wordt het contrast met Leopolds opvattingen toch erg groot. Het lijkt alsof de Koning bijna wereldvreemd is, maar eigenlijk is hij ideologisch vooringenomen.
Dat is een beetje een *Hineininterpretierung* vanuit de situatie nadien. Want je komt eigenlijk tot die stelling doordat je zegt dat de kern van de zaak zijn wil is om het regime te wijzigen. Misschien moet je het verhaal gewoon andersom vertellen: hij neemt die houding aan omdat hij vindt dat hij België uit de oorlog moet houden en dat zal hij tot 1944 blijven verdedigen.

Als een rode draad door uw boek loopt de constitutionele discussie. In de praktijk blijkt dat wat er voor, tijdens en na de oorlog gebeurt, onder meer op het vlak van de machtsverhoudingen tussen Koning en parlement en de invulling van de parlementaire democratie, eigenlijk helemaal niets met de interpretatie van de grondwet te maken heeft. Wel een rol spelen de machtsverhoudingen en die worden niet alleen bepaald door de partijen, maar vooral door het politieke klimaat en de politieke cultuur in de maatschappij. Dat missen wij een beetje in uw boek.
Dat is veeleer het voorwerp van het ruimer onderzoek waarbinnen dit werk past. We hebben een onderzoekscentrum, waar we de relatie tussen grondwet en politiek bestuderen. De basisstelling is dat er een wisselwerking is tussen die twee. Hoe meer je politieke literatuur doorneemt, hoe meer je de indruk krijgt dat het sterk moet gerelativeerd worden, dat het vaak een kwestie is van de politieke machtsverhoudingen en dat men in functie van een bepaalde machtsverhouding bepaalde ideeën gaat verdedigen.

Men heeft heel vaak gezegd dat de houding t.a.v. de jodenproblematiek in die periode eigenlijk een ideologische meter is voor de graad waarin de Nieuwe Orde wordt aangehangen. U schrijft dat er «onthutsende aanwijzingen» zijn voor de antisemitische opvattingen van de Koning.
Zo'n ideologie herkennen in gebeurtenissen is altijd een kwestie van wat men er nadien in ziet. Wij beschrijven. We hebben geen analyse willen maken die de geschiedenis theoretisch bekijkt in functie van begrippen uit de politieke theorie. We zijn in grote mate op het niveau van de gebeurtenissen gebleven, omdat we het niet zo van belang vonden om dit meer te gaan duiden in functie ook van eigen ideeën, eigen inzichten en eigen beoordelingen.

Zegt Leopold ergens iets over het nazisme, over Nazi-Duitsland ?
Hij zegt in 1941: «De principes van het nationaal-socialisme zullen overal heersen.» Maar anderzijds zegt hij: «Indien de *Wehrmacht* zegevierend terugkeert uit Rusland, zullen ze de nazi-politici weten te bedwingen.» Dat is een belangrijk citaat. Hij zit eerder in het kamp van de *Wehrmacht*. Dat is natuurlijk ook een autoritair systeem, maar wel een ander. Hij hoopt op het overleven van Duitsland, hij hoopt dat Duitsland sterk genoeg zal zijn om een tegengewicht te bieden tegen Groot-Brittannië, want dan kan België terug een eigen plaats innemen. Hij ziet het nazi-systeem als een destructieve

kracht. Het vernietigt het parlementair systeem en gaat het communisme bestrijden, maar het gaat nadien niets opbouwen, in een constructieve zin.

Leopold III als leider van het verzet bestaat dus niet ?
Nee, dat denken we nú niet, nee. Dat ligt natuurlijk ook in die continuïteit van: de strijd is gedaan, we houden ons politiek passief. En het verzet kost teveel mensenlevens. De Belgen moeten neutraal blijven.

Dus ook als België bezet wordt, moet het neutraal blijven? En als de Engelsen komen, dan ziet hij die ook als bezetters ?
Ja, maar dat is ook niet zo aberrant als het wel lijkt, want aanvankelijk denkt men eraan de gebieden die bevrijd zullen worden, door de geallieerde legers te laten besturen, door het Verdrag van Den Haag voor de bezette gebieden. Hij is een man van het verleden op het vlak van het veroordelen van het parlementair systeem en hij is een man van het verleden op het vlak van de internationale plaats van België. Hij schat de politieke verhoudingen in 1944 helemaal verkeerd in. Wanneer Leopold bevrijd wordt in 1945 en hoort wat men over hem zegt, krijgt hij een soort zenuwaanval. Fredericq is er wel in geslaagd hem op binnenlands vlak terug op het goede spoor te brengen, maar op internationaal politiek vlak blijft hij in zijn Politiek Testament bij zijn oude ideeën.

Heeft u, nu u een nieuwe lezing heeft gedaan van alle documenten, een verklaring voor het feit dat de houding van velen, wat de terugkeer van de Koning betreft, zo snel is veranderd in april 1945. Op 14 dagen tijd is het tij toen helemaal gekeerd.
Volgens het *Foreign Office* is de oorzaak de campagne georganiseerd door Kardinaal Van Roey en kamervoorzitter Van Cauwelaert, die dan vlug zouden zijn teruggefloten, zelfs door het Vaticaan. Van zodra er geruchten waren dat de Koning zou bevrijd worden kwam de Katholieke jeugd op straat. Daar kwam dan meteen reactie op: dit zal niet gebeuren zonder debat. En van zodra het een politieke discussie werd, was er niets meer tussen wit en zwart. Wat er die dagen geleidelijk aan uitlekte gaf al een heel ander beeld: het bezoek aan Berchtesgaden, de Capelles contacten met collaborateurs,...

Dus het lijkt van bij de basis te komen? Er is ook wel gezegd dat het een handige manier was voor sommige politici om een potje toe te dekken. Wat denkt u daarvan ?
Ja, dat voelen wij ook wel aan. Het feit dat bepaalde katholieke politici de Koning zo danig sterk zijn gaan verdedigen is misschien ook te verklaren doordat sommigen daarmee ook wel hun eigen dossier verdedigden: Struye, de ministers in Frankrijk... Men kan ook vragen stellen bij het feit dat de kardinaal niets heeft gedaan om het zwaar optreden in de repressie te milderen en hij anderzijds zwaar de koningskaart heeft getrokken, terwijl hij precies wist hoe alles in elkaar zat en zelf ook een houding had aangenomen die moeilijk te verdedigen was of zeker niet helemaal het daglicht verdroeg.

Zijn er, tenslotte, al reacties op het boek gekomen en in welke richting gingen die ?
De pers, dat is heel merkwaardig, schrijft toch vnl. in functie van herkennen: of de antileopoldistische dan wel de pro-leopoldistische houding juist is geweest. We hebben geprobeerd een toon te houden waarbij je geen stelling kiest. De grote leopoldistische geëngageerden zijn in grote mate franstalig, en de vraag is of ze het boek al gelezen hebben. Degenen die toch nog zouden wensen een leopoldistische versie te verdedigen zouden nu wel een beetje overstelpt worden door het materiaal dat er nu plots ligt. Iederéén zou al moeten liegen.

11 januari 1995

Mijn papa is naar de oorlog

Een kindergeschiedenis van de Tweede Wereldoorlog

Wie verantwoordelijk is voor de boekenverwerving van een Studiecentrum voor de Tweede Wereldoorlog moet niet enkel oog hebben voor de belangrijke werken en voor de grote te volgen thematische lijnen. Een goede aankooppolitiek heeft ook oog voor wat uniek is of voor wat nieuw is, bijv. voor een beloftevolle aanzet. Daarom leek het mij ter attentie van de lezer van *'30-'50* boeiend elk jaar niet enkel een overzicht te brengen van de grote lijnen van de recente gepubliceerde titels, maar tevens een boek (of enkele boeken) voor te stellen dat om een of andere reden uit de band springt.

Met *Daddy's Gone to War. The Second World War in the Lives of America's Children* (New York-Oxford, Oxford University Press, 1993, 365 p.) van de Amerikaanse historicus William Tuttle, verbonden aan de universiteit van Kansas, heb ik een ideale opener gevonden voor deze rubriek. De oorlog, ook de Tweede Wereldoorlog, wordt al lang niet meer bestudeerd als een louter militaire gebeurtenis. Een moderne oorlog is per definitie een totaal maatschappelijk gebeuren. Dat aspecten van politieke geschiedenis, maar ook het onderzoek van economische en sociale fenomenen, deel uitmaken van een hedendaagse aanpak van de oorlogsgeschiedenis in brede zin is wellicht niet meer nieuw. Met de culturele geschiedenis (cultuur hier niet uitsluitend in de betekenis van de kunsten, maar veel breder de wijze waarop mensen zich gedragen en denken over de wereld) ligt het evenwel nog enigszins anders. Toch zal het wel voor iedereen duidelijk zijn dat het dagelijks leven van mensen door een oorlog wordt beïnvloed en dat de impact op kinderen wellicht nog groter is. Dan wordt het belangrijk te weten of er **oorlogskinderen** bestaan en of de oorlogservaring een merkteken heeft aangebracht op hun latere levensloop.

William Tuttle's boek is niet het eerste dat focusseert op de **kindergeschiedenis** noch het eerste dat kinderen tijdens de periode 1940-1945 centraal stelt. Het is echter wel het eerste dat vanuit de brede optiek van het dagelijks leven de invloed van de Tweede Wereldoorlog op kinderen poogt in kaart te brengen. Voorheen hadden uitsluitend de extreme oorlogsomstandigheden waarmee groepen van kinderen werden geconfronteerd aandacht gekregen. Ik denk hierbij, wat België betreft, aan de kinderen in de kampen, de onderduik van joodse kinderen, maar ook de kinderen van na de bevrijding gearresteerde collaborateurs (Zie in de marge enkele belangrijke werken).

Tuttle steunt zich voor zijn studie op de ontwikkelingspsychologie. Leeftijd, cultuur en geschiedenis bepalen de individuele ontwikkeling en geven vorm aan de sociale verandering, argumenteert hij. Sommigen kinderen werden nauwelijks beroerd door de oorlog, anderen des te

meer. De jongsten onder de zes jaar, die het minst wisten over de oorlog, werden, bijv. bij de afwezigheid van de vader (of soms de moeder), er het sterkst door getekend. Maar ook bij oudere kinderen, die de oorlog bewust meemaakten, waren de gevolgen vaak aanzienlijk.

Vanzelfsprekend behandelt *Daddy's gone to war* de Amerikaanse situatie en niet de Europese of specifieker nog de Belgische. Toch zit er veel universeels in zijn analyse. Sommige oorlogsgebeurtenissen beïnvloedden op een positieve manier het kinderleven. Vele kinderen werden in volwassenensituaties geduwd en leerden verantwoordelijkheid voor het huishouden op te nemen. De *homefront children*, zoals Tuttle ze noemt, kregen daardoor een sterkere zin voor initiatief, voor zelfstandigheid en voor zelfwaarde. Andere ervaringen waren ronduit negatief. Emotionele zekerheden kregen het door de langdurige afwezigheid van de volwassene soms zwaar te verduren. In de VSA waren het soldaten die werden gemist. In België waren het de krijgsgevangenen (na mei 1941 enkel nog Walen en Fransprekende Brusselaars), de vrijwillige arbeiders in Duitsland, de gedeporteerde arbeiders, de politieke gevangenen, maar ook de Vlaamse en Waalse Oostfrontstrijders en de vrijwilligers die naar Groot-Brittannië waren gevlucht. Voor sommige van deze categorieën bestaan min of meer preciese cijfers, voor andere niet. In ieder geval gaat het over enkele honderduizenden. Daarnaast waren er in België nog veel meer factoren die bij kinderen een sfeer van permanente onzekerheid en angst creëerden: de bombardementen, de financiële moeilijkheden in vele huishoudens, de precaire voedselsituatie, het uitgaansverbod, enz.

De resultaten hiervan laten zich na de bevrijding middels diverse parameters evalueren. Zo telde België na de oorlog 1.500 joodse weeskinderen, waarvan er 1.200 de Belgische nationaliteit niet bezaten (De cijfers haal ik uit de belangwekkende brochure van **T. Brosse**, *L'Enfance victime de la guerre. Une étude sur la situation européenne*, Paris, Unesco, 1949). Hoeveel andere oorlogsweeskinderen België toen telde kon ik niet zo direct terugvinden. Dat het probleem groot was tonen de cijfers uit het buitenland aan: in Frankrijk werd hun aantal op 60 à 70.000 geschat. Ook op pedagogisch vlak moeten de gevolgen niet worden onderschat. 281 lagere scholen waren in België helemaal en 2.852 gedeeltelijk vernield.

De sociale desintegratie, de armoede en het verzwakken van de morele waarden dreven tijdens de bezetting ook de criminaliteitscijfers de hoogte in. De minderjarigen volgden deze trend, zoals blijkt uit de cijfers van het aantal door de rechtbanken veroordeelde minderjarigen: 2.029 in 1939, 5.110 in 1942 en 4.751 in 1946. Gebroken families werden als de belangrijkste oorzaak van jongerendelinquentie weerhouden. In België kwam 73% van de veroordeelde minderjarigen uit (om diverse redenen) gedesintegreerde families. De Dienst voor Kinderbescherming van het Ministerie van Justitie heeft deze materie na de oorlog sterk ter harte genomen. De concrete behandeling van deze **probleemkinderen** opent bronnenperspectieven voor historisch onderzoek. Dit is één van de wegen die in de kindergeschiedenis van de Tweede Wereldoorlog kan bewandeld worden.

Tuttle stelt ook de vraag of de collectieve identiteit van de oorlogskinderen het

gewagen van een 'oorlogsgeneratie' wettigt. Sommige auteurs in de VSA situeren de oorlogskinderen, qua mentale ingesteldheid, tussen de generatie van de Grote Depressie en deze van de naoorlogse weeldemaatschappij. Zij leggen de cesuur in 1942. De traditionele waarden waarmee de oorlogskinderen opgroeiden en die zij de rest van hun leven meedroegen, legden de klemtoon op het belang van huwelijk en familie, op spaarzaamheid, opwaartse mobiliteit en materiële vooruitgang. Deze dominante ideologie veranderde weinig tussen de onmiddellijk naoorlogse jaren en de jaren zestig, zowel in de VSA als in West-Europa. Het waren de oorlogskinderen die erin slaagden voor zichzelf een maatschappij van relatieve rijkdom en sociale vooruitgang uit te bouwen en die zorgden voor een opgaande demografische curve. De oorlogswaarheden bleven tot de jaren zestig onaangetast. Pas toen werden ze door een nieuwe generatie fundamenteel in vraag gesteld.

Het onderzoek van Tuttle heeft ook een zwakke kant: de gebruikte bronnen. Hij plaatste een advertentie in een reeks kranten en kreeg 2.500 brieven van oorlogskinderen. Kwantitatief kan er dus niets worden geduid, niet eens weet de auteur of zijn 'staal' wel enige representativiteit bezit. Dit is een fundamenteel probleem. Toch kunnen de vragen die Tuttle's studie oproept en de hypothesen die hij formuleert ook voor de Belgische oorlogshistoriografie een nieuw en passionant onderzoeksterrein vormen. Evenwel zal moeten uitgekeken worden naar andere bronnen dan neergeschreven getuigenissen, een halve eeuw na datum. De mentaliteitshistorici van de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijden hebben ons op dit terrein met veel durf, verbeelding en creativiteit de weg gewezen. Welk seminarie, welke student, neemt de handschoen op ?

Rudi Van Doorslaer

Enkele werken:

- **Lydia Chagoll**, *In naam van de Führer*, Brussel-Amsterdam, Elsevier Manteau, 1979;
- **Id.**, *Zes jaren en zes maanden. Herinneringen van een kind dat aan de nazi's is ontsnapt maar in Japanse kampen terecht is gekomen*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 1981;
- **M. Liebman**, *Né juif. Une enfance juive pendant la guerre*, Paris-Gembloux, Duculot, 1977;
- **V. Teitelbaum-Hirsch**, *Les larmes sous le masque. Enfants cachés*, Bruxelles, Labor, 1994;
- **C. Vegh**, *Je ne lui ai pas dit au revoir. Des enfants de déportés parlent*, Paris, Gallimard, 1979;
- **D. Mulder & B. Prinsen** (éd.), *Kinderen in kamp Westerbork*, Hooghalen, Stichting Herinneringscentrum Kamp Westerbork-Van Gorcum & Comp. B.V., 1994.
- Over kinderen van collaborateurs verscheen in *Humo* augustus 1985: *De andere kant. Kinderen van collaborateurs*; **P. Rigoulot**, *Les enfants de l'épuration*, Paris, Plon, 1993.

Deelname aan tentoonstellingen.

Zoals wij het reeds in het vorige nummer van *'30-'50* lieten uitschijnen, luidde de herdenking van vijftig jaar *D-Day* en Bevrijding een periode van hoogkonjunktuur in voor de iconografische afdeling. Wij werden overstelpt met aanvragen van de meest diverse aard gaande van: «Bezit u geen foto over de bevrijding van dorp x waar het huis van mijn grootvader op staat ?» tot «Kunt U volgende week een tentoonstelling in onze feestzaal komen monteren ?».

De meeste verzoeken waren gelukkig minder extravagant ! Tal van privé-personen, journalisten, gemeentebesturen en andere openbare instellingen deden op ons een beroep, hetzij om inlichtingen, hetzij om iconografisch materiaal (foto's, affiches, karikaturen) voor publikaties en tentoonstellingen. Er werd dan ook gretig gebruik gemaakt van onze rijke verzameling om allerhande gelegenheidsartikels en -boeken te illustreren, en de bij ons gedeponeerde foto-panelen van de ASLK-expositie *Het dagelijks leven tijdens de bezetting* deden (en doen) de ronde van het land om lokale tentoonstellingen te omkaderen. Hierna volgt (in alfabetische volgorde) de voorlopige lijst van gemeenten, instellingen en organizaties waaraan wij, voor het inrichten van hun herdenkingsmanifestaties, onze aktieve medewerking verleenden: Acht-Meikomitee (Sint-Martens-Latem), Arlon, Bastogne, Bertrix, Beverlo, Charleroi, Dessel, Dison, Farciennes, Fédération touristique du Hainaut, Herstal, Kapelle op den Bos, Kortrijk, Laken, Leuven, Lier, Luik, Maasmechelen, Mechelen, Merksem, Nassogne, Oostende, Oosterzele, Opwijk, Parlement, Pepinster, Ronse, RTBF-Hainaut, Schaarbeek, Seraing, Sint-Lambrechts-Woluwe, Sint-Niklaas, Tienen, Welkenraedt.

FS

Een nieuw leeszaalreglement

Drie elementen hebben er ons toe aangezet enkele aanpassingen door te voeren in het leeszaalreglement. De gestage stijging van het aantal lezers heeft het noodzakelijk gemaakt dat er voortaan maximum 20 stukken per dag kunnen aangevraagd worden. Verder nam het fotocopiëren van documenten al te veel tijd in beslag. Een systeem met magneetkaarten werd ingevoerd om de bibliotheekmaterialen door de lezers zelf te laten copiëren. Om de tendens af te remmen dat archiefstukken massaal werden gecopieerd, trokken wij de prijs voor copie van archiefmateriaal op tot 8 BF per pagina. Tenslotte werd de publicatie van documentenreeksen uit het bezit van het Centrum afhankelijk gemaakt van een toestemming van de directie.

RVD

Aanwinsten

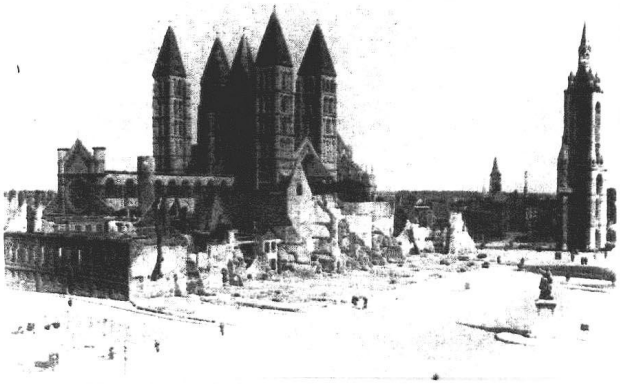

Doornik werd zwaar beschadigd in 1940...
...maar kwam terug tot leven

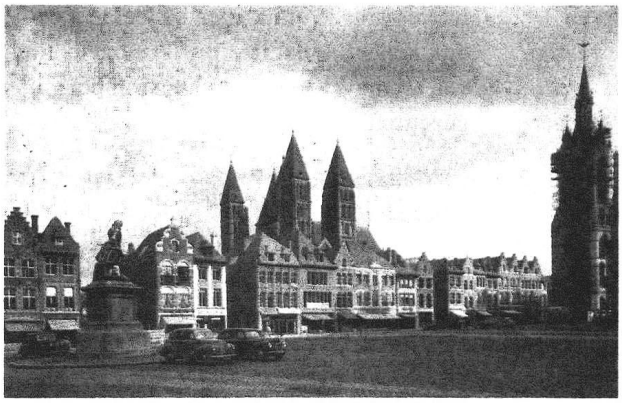

Wat de aanwinsten van de fototheek betreft, kon het Centrum zich verheugen in een schenking van enkele honderden foto's, over de gebombardeerde Belgische gemeenten. De foto's tonen niet alleen de verwoestingen, maar vaak ook de sites na gedeeltelijke wederopbouw. Dit fonds wordt geklasseerd en zal vanaf eind november toegankelijk zijn. Hier volgen de namen van de steden en gemeenten die in dat fonds voorkomen: Aalst, Angleur, Antwerpen, Bastogne, Hornu, Houffalize, Huy, Kortrijk, Laroche, Liège, Luythaegen, Malmédy, Mechelen, Merksem, Middelburg, Mons, Mortsel, Namur, Nivelles, Oostende, Oude God, Putte, Saint-Ghislain, Sankt-Vith, Schoten, Sint-Job in 't Goor, Stavelot, Tessenderlo, Tongeren, Tournai, Veurne, Wijnegem, Willebroek, Wilrijk, Wuustwezel, Zwijndrecht. In dit nummer publiceren wij trouwens enkele fotos uit deze aanwinsten.

Van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium ontvingen wij een belangrijke gift. Die prestigieuze instelling schonk ons in totaal 622 foto's over de periode 1930-1945, waaronder 140 over België tijdens het interbellum en 175 over ons land tijdens de tweede wereldoorlog. Het gaat hier om vaak zeer interessante documenten die tot nu toe in onze collecties ontbraken. Van zodra dat fonds in onze fototheek geïntegreerd is, zal het door de bezoekers kunnen geraadpleegd worden. Wij stellen er prijs op Dr. Liliane Masschelein-Kleiner, Directeur van het K.I.K. en de heer Raf Van de Walle van diezelfde instelling oprecht te danken voor hun biezonder waardevolle medewerking.

Frans Selleslagh

Bronnen en geschiedschrijving met betrekking tot de tweede wereldoorlog

Over dit onderwerp organiseerde het Rijksarchief Noord-Brabant samen met het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD) op 30 september en 1 oktober 1994 ll. een colloquium in s'-Hertogenbosch.

De eerste dag was gewijd aan de bronnen. S. Walton (*Imperial War Museum*, Londen), gaf een overzicht van inhoud en waarde van de in die instelling bewaarde archiefbronnen. De *private papers archives* bevatten inderdaad een schat aan persoonlijk archief en dagboeken van Britse militairen maar ook van burgers van alle rang en stand, over onderwerpen variërend van krijgsverrichtingen tot dagelijks leven. Daarnaast zijn er de *Foreign records* met kopieën van Duitse bestanden (niet alleen *GRMA* maar ook geallieerd inlichtingsmateriaal over de Duitse economie), een fonds over Japan en de transcripts van de Nürnbergse processen.

Na deze informatieve lezing was het de beurt aan Dr. van der Leeuw, oud-medewerker van het RIOD, die het had over het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging als bron. Dit archief is eigenlijk het pendant van het repressie-materiaal berustend in ons Auditoraat-Generaal. Het belang van de dossiers over meer dan 100.000 verdachten gaat verder dan de personen zelf: tal van oorlogsarchieven en karthoteken zijn erin geïntegreerd. Bij de vernietiging van personendossiers zal dus selectief tewerk moeten gegaan worden.

De historicus en ex-Vrij Nederland journalist Paul Koedijk had het meer speels over Archieven en adrenaline: over onverhoedse vondsten, onvermoede vindplaatsen en onvindbare archieven. Alhoewel het leuk is per «toeval» iets interessants te ontdekken bedoelde Koedijk kennelijk dat de klassieke ontsluiting van archieven wel wat vlugger mocht gebeuren.

Prof. Talsma (Universiteit van Amsterdam) sprak over de waarde van interviews als bron voor de bezettingsgeschiedenis. Hij poneerde dat de waarde van de «interviewgolf» inzonder qua lokale geschiedenis overschat wordt, omdat het gebruik van interviews nauwelijks gepaard ging met een bezinning over de methodologische problemen van het interview als bron. Precies omdat het gebruik van interviews zo belangrijk is, pleit hij voor een systematische waardebepaling: welk type interview levert waardevolle antwoorden op welke vragen ?

Als navorser van het Centrum werd Dirk Martin gevraagd een inleiding te verzorgen over Bronnen voor de geschiedenis van oorlog en bezetting in België (voor dat algemeen overzicht zie de Acta van het colloquium).

Algemeen Rijksarchivaris Prof. Ketelaar gaf tenslotte een bijzonder gedegen uiteenzetting over persoonsinformatie in openbare archieven. In Nederland wordt geen loopje genomen met het recht op privacy. Spreker somde vijf niveaus op die het «recht op weten» conditioneren: de wetgeving, de reglementering van de verstrekking, de onderzoekersverklaring (geen gebruik dat de privacy schendt...), een behoorlijke fysieke bewaring en de beroepsethiek van de archivaris.

Hoe ver dit soms kan gaan, bleek in de discussie achteraf. Iemand die zijn eigen dossier uit de oorlogsjaren wilde inzien, kreeg als antwoord dat dit niet kon omdat... hij nog niet overleden was.

Deze interessante werkdag werd afgesloten met de voorstelling van de *Archievengids van de Tweede Wereldoorlog. Nederland en Nederlands-Indië*, verzorgd door Erik Somers en Mark Pier en uitgegeven door het RIOD en Walburg Instituut. Dit nuttig werkinstrument telt, met de registers, 407 p. en biedt een overzicht van alle archiefmateriaal in Nederland betreffende WO II.

De tweede dag, zoals de eerste deskundig en spitant geleid door Prof. J. Blom (Universiteit van Amsterdam), werd dan besteed aan de geschiedschrijving. Blom had het, inleidend, vooral over het postmodernisme, dat nu zo goed in de intellectuele markt ligt. De stelling dat de auteur, i.c. de historicus, de «werkelijkheid» definieert, en dat terwijl onhelderheid inherent deel uitmaakt van het concept van het post-modernisme, kan dodelijk zijn voor de geschiedschrijving. Bedoeld of onbedoeld kan een sfeer ontstaan «waarin de aandacht voor het beeld zozeer gaat overwoekeren, dat elke relatie met de historische werkelijkheid dreigt te verdwijnen» (zoals Blom het reeds neerschreef in zijn inleiding tot het speciaal nummer van *Spiegel Historiael* over de WO II in Nederland en België, maart-april 1994). Historici moeten de werkelijkheid proberen weer te geven en dat zo objectief als zij maar kunnen. Theoretische reflectie is nodig, maar bronnenstudie blijft altijd de hoofdzaak.

Prof. J. Bank (Rijksuniversiteit Leiden) bracht een stand van zaken over de Oorlogsgeschiedschrijving in Nederland. Hij beklemtoonde dat er vanaf 1980 een toenemende specialisering gekomen is, maar ook dat tevens de vraag rees, onder invloed van het post-modernisme, naar de mogelijkheid van een adequate beeldvorming.

Dr. W. Petter (*Militärgeschichtliches Forschungsamt*, Potsdam) zette uiteen hoe de Duitse militaire geschiedschrijving, ontstaan uit didactische overwegingen, d.i. als lessen voor officieren, uitgegroeid is tot de studie van de samenlevingsgeschiedenis tijdens de oorlog, waarbij het *Forschungsamt* een belangrijke rol vervulde en vervult.

Dr. H. Schippers (Technische Universiteit Eindhoven) bracht relaas over zijn onderzoekservaringen met het archief van het Zwart en Nationaal Front, terwijl Dr. G. van der Ham (Amsterdam) zijn zoektocht in de doolhof van de verschillende archiefhouders illustreerde aan de hand van zijn onderzoek naar de bezettingsgeschiedenis van Zeeland. De *Acta* worden eerstdaags gepubliceerd.

Dirk Martin - Wim Meyers

De archieven, Europa en de internationale samenwerking

Onder deze titel vond van 19 tot 21 oktober 1994 in de *Archives Nationales* te Parijs de jaarlijkse internationale technische archiefstage van de *Archives de France* plaats. Tijdens de eerste stagedag hield **Olivier Audeoud**, hoogleraar publiek recht in Nancy II, een inleiding over de instellingen van de Europese Unie en hun productie van documenten. Als jurist had hij het haast enkel over de huidige toestand en werd er dus geen rekening gehouden met de belangstelling van de historicus voor de EGKS- en EEG-jaren.

De tweede stagedag startte met het exposé van collega **Jean Marie Paleyret**, directeur van het historisch archief van de Unie in Firenze en auteur van een gids over de Europese archieven, over de archieven van de Europese instellingen en over het historisch archief zelf. Duidelijk bleek dat hij niet onverdeeld gelukkig was met de politiek van de instellingen om voorlopig zelf hun archief te bewaren. Zo verwees hij naar de kilometers archief van de Commissie in Brussel terwijl Firenze - toch voorbestemd om het Centraal depot te worden - vooralsnog slechts beschikt over een bijzonder magere 2400 strekkende meter archief.

Daarna ging hij verder in op het historisch archief als dusdanig. Wat specifiek de eerste decennia na de oorlog aangaat, bewaart Firenze oa. materiaal van de *Assemblée commune et parlementaire* (1952-1967), de (speciale) Ministerraad van de EGKS en de EEG (1952-1959) en de *Haute Autorité de la CECA* (EGKS) (1952-1962). Qua niet-institutionele bestanden vindt men in Firenze de *Union des Fédéralistes européens* (1946-1990) en het *Mouvement Européen* (1946-1980). Verder een vijftiental archieven van privé-personen die in Europese instellingen of organisaties met «Europese roeping» een rol speelden (oa. enkele italiaanse figuren die vanuit het antifascisme kwamen). Signaleren we ook een fonds «Collecties en manuscripten» met oa. microfilms uit buitenlandse archieven (onderdirecties en directies van de *Quai d'Orsay* over Europese zaken (1945-1962) en *declassified CIA-*, *State Department-* en *Department of Defense-*bestanden ivm. Europese aangelegenheden). Tenslotte een 150-tal interviews.

Wat het archiefbeheer betreft signaliseerde **Paleyret** oa. dat behalve voor de officiële archiefbestanden er een plafond geldt voor het aantal fotocopies. De nieuwe en gelijklopende maatregel van het centrum terzake is dus niet zo gek. Even terzijde: in het kader van (ontbrekende) nationale wetgevingen legde hij de vinger op een zere Belgische wonde. «Gelukkig» heeft België geen wet op de

uitvoer van archief zodat Firenze n.a.v. grensoverschrijdende archiefprospectie (in dit geval bij privéorganisaties) «Belgisch» archief kon en kan verwerven.

De namiddagzitting was uitsluitend «Frans» want gewijd aan de activiteit en archieven van het *Secrétariat du Comité interministériel pour les questions de coopération économique européenne*. **Pascale Krumnoff**, hoofd van de documentatiedienst van dat *SGCI*, belichtte de activiteit van haar instelling die sinds 1952 instaat voor de coördinatie van alles wat te maken heeft met de Franse politiek van Europese samenwerking. Het documentatiearchief beheert het dynamisch archief ervan. In werkelijkheid loopt het consulteerbare archief tot 1948, toen het Comité ontstond als coördinatieorgaan voor de *Marshall-plan*-kredieten in het kader van de Europese Organisatie voor Economische Samenwerking (*OECE*).

Jean Luquet, hoofdconservator bij de *Archives Nationales*, had het - nav. het statisch archief van het *SGCI* dat tenslotte in de *Archives Nationales* komt - over de selectieproblematiek.

Tijdens de laatste stagedag sneed **Paule René-Bazin**, van de *Archives Nationales*, de archiefsamenwerking in het kader van de Europese Unie aan. Heel concreet sprak zij eerst over wat in het kader van de gemeenschappelijke markt van goederen bereikt werd, nl. een reglement van de Raad van ministers m.b.t. de uitvoer van cultuurgoederen en een richtlijn over de teruggave van cultuurgoederen die op onwettige wijze een lidstaat verlieten. Met name gaat het hier om archief.

Vervolgens praatte zij over de archieven in de context van het Verdrag van Maastricht. Dat bevat enkele zeer algemene aanbevelingen in de richting van samenwerking en harmonisering op gebied van het «gemeenschappelijk cultureel erfgoed».

Maar hier is alles nog te doen. Concreet qua oorlogsarchieven verwees **René-Bazin** oa. naar het totale gebrek aan logica: in Frankrijk zijn bepaalde oorlogsarchieven gesloten terwijl bvb. de *Stasi*-archieven in Duitsland raadpleegbaar zijn...

Alles bij mekaar bleken deze drie welgevulde dagen - trouwens nu eens niet afgerond met een receptie - nuttig als inleiding op de materie.

Dirk Martin

Boven België neergeschoten vliegtuigen op database

Amateur-historicus Victor Berckmans uit Hechtel-Eksel houdt zich reeds jaren bezig met het verzamelen van alle gegevens m.b.t. boven België neergeschoten geallieerde vliegtuigen. De resultaten van zijn opzoekingen heeft hij in een database ondergebracht. Men vindt er de datum (en soms het uur) en de plaats van het neerstorten van het vliegtuig, de nationaliteit en de specificaties over de eenheid waartoe het vliegtuig behoorde en tenslotte, voor zover bekend, een opsomming van de bemanningsleden. De heer Berckmans is zo vriendelijk geweest een kopie van die database aan het Centrum te bezorgen. Deze kan nu in de leeszaal op de computer en in gedrukte versie worden geraadpleegd.

RVD

De implosie van het Sovjetimperium en de Duitse hereniging brachten de hele problematiek van verdwenen kunstwerken en archieven, gevolg van de Tweede Wereldoorlog, in de schijnwerpers. Verdwenen geachte archieven komen te voorschijn, Beutekunst wordt aan de rechtmatige eigenaars teruggegeven. Het lijkt ons interessant om hierover het woord te laten aan kunsthistoricus J. Lust (RUG), van het Belgisch interventie- en restitutiebureau, belast met het opsporingswerk, en tevens verslag te brengen over het colloquium hierover in Bremen.

WM

De recuperatie van Belgische kunst na de oorlog (1946-1962)

Op 9 januari 1943 ondertekenden o.m. de Verenigde Staten, Frankrijk, Polen, Tsjechoslovakije, Australië, Canada, China, Groot-Brittannië, Noord-Ierland, Indië, het Groothertogdom Luxemburg, Nederland, Nieuw-Zeeland, Noorwegen, de U.S.S.R. en Joegoslavie *The Interallied Declaration against Acts of Dispossession Committed in Territories under enemy Occupation or Control*. Ook de Belgische regering te Londen onderschreef deze *Joint Declaration*.

De geallieerde landen hielden met dit internationaal akkoord zich alle rechten voor *de déclarer non valables tous transferts ou transactions relatifs à la propriété, aux droits et aux intérêts, de quelque nature qu'ils soient, qui sont ou directs ou indirects des gouvernements avec lequels ils sont en guerre, ou qui appartiennent ou ont appartenu aux personnes (y compris les personnes juridiques) résidant dans ces territoires.* De **Conferentie van Parijs** (9 november 1945 - 16 januari 1946) bekrachtigde de verplichting voor Duitsland tot teruggave en herstelbetalingen. (Deze wet verscheen in het Belgisch Staatsblad op 30 maart 1948.)

Al in 1943 bereidden de Verenigde Staten de oprichting van de *Monuments, Fine Arts and Archives Division* voor, om bij de bevrijding van Europa het kunstpatrimonium te beschermen en geroofde kunstwerken en archieven op te sporen. Alle oorlogen hebben geleid tot systematische plundering, alhoewel de **Conventie van Den Haag** van 1907 roof strafbaar had gesteld.

Rosenberg

De tweede wereldoorlog zou hierop geen uitzondering zijn. Een cruciale rol in de nazi-uitplundering speelde het *Einsatzkommando Reichsleiter Rosenberg*. Op 17 juli 1940 richtte nazi-ideoloog Rosenberg dit geüniformeerde commando

op, om de bezittingen van tegenstanders van het regime (joden, vrijmetselaars, socialisten, communisten) in beslag te nemen. Het commando had een horizontale en een verticale structuur. Verschillende ambten voor muziek, prehistorie, beeldende kunsten, kerkelijke vragen, literatuur werden gevormd. Daarnaast was er een regionale structuur in de bezette en gecontroleerde gebieden. Frankrijk, Nederland, België, Italië, Hongarije, Griekenland, de Baltische Staten, Oekraïne werden uitgeplunderd door *Hauptarbeitsgruppen*.

In al deze landen werden depots ingericht om de geroofde archieven, kunstwerken, meubilair, bibliotheken in onder te brengen en te bestuderen. Het ganse opzet kaderde in de hogeschoolpolitiek van Rosenberg om leerstoelen, in zijn invloedssfeer, aan de universiteiten te stichten. Het enige instituut dat tijdens de oorlog operationeel werd was het *Institut für Judenfragen und Freimaurerei* in Frankfurt.

Op 1 maart 1942 kreeg het *Einsatzkommando* de opdracht de *Möbel-aktion*, d.w.z. het totaal leeghalen van geconfisceerde Joodse woningen in de bezette westerse gebieden te organiseren. Op twee en een half jaar haalden ze in Frankrijk, Nederland en België meer dan 69.000 woningen leeg. De interessantste kunstwerken waren voorbestemd voor de collectie van het toekomstige Hitler-museum te Linz. Het *Einsatzkommando Belgien*, o.l.v. Hans Müchow, bevond zich aan de Kasteleinstraat in Elsene.

Nu was het *Einsatzkommando* niet de enige nationaal-socialistische dienst, die zich met systematische roof bezighield. Op politioneel en politiek vlak verzamelde de *SIPO-SD* archieven over en van politieke tegenstanders. De *Archivschutz* liet ministeriële archieven overbrengen. Sommige medewerkers lieten de gelegenheid niet voorbij gaan om zich te verrijken. Ook archieven, boeken en kunstwerken, van belang voor de Duitse geschiedenis of ooit in bezit van Duitse instellingen, werden ex officio in beslag genomen.

Het bekendste voorbeeld in België is het *Lam Gods* van Van Eyck, waarvan zes panelen in de negentiende eeuw in het Berlijnse *Kaiser Friedrich-Museum* waren beland, maar door het Verdrag van Versailles (1919) aan België waren overgemaakt. Het schilderij werd bij de oorlogsdreiging in 1940 naar Pau overgebracht, waar het in 1942 in beslag genomen werd en naar de zoutmijnen van Alt-Aussee overgebracht. Het moest één van de pronkstukken in het museum van Linz worden.

Kunsthandel ?

Naast deze gigantische uitplundering bloeide er tevens een immense kunsthandel op, waarvan een gedeelte bestemd was voor het Linz-project. Talrijke nazileiders legden kunst verzamelingen aan, met als bekendste voorbeeld de enorme collectie van Hermann Göring. In hun kielzog bewogen talrijke kunsthandelaars en deskundigen, die kunstwerken van «diverse» herkomst verhandelden.

De *Dienststelle K. Mühlman* is een schoolvoorbeeld. Ze plunderde het Pools kunstpatrimonium en veroverde de kunsthandel in Nederland, België en Frankrijk.

Tot de vaste klantenkring behoorden Hitler, Göring, de gouverneur-generaal over Polen Frank en een aantal internationale kunsthandelaars.

Financiële middelen waren geen hinderpaal. E. Göpel, een van de belangrijkste aankopers voor de Linz-collectie, telde zonder problemen voor een Jan Massys (zoon van Quinten Metsys) één miljoen (toenmalige) Belgische franken neer. De conservator van het *Landesmuseum* in Bonn spendeerde honderdduizenden *Reichsmarken* alleen al op de Belgische kunstmarkt. Hermann Göring had zijn eigen team kunstadviseurs, bedrijvig over heel Europa. Daarenboven was hij zeer bevriend met majoor Von Behr van de *Einsatzstab Rosenberg* in Parijs, een «verrijkende combinatie».

Op het einde van de Tweede Wereldoorlog bleken honderdduizenden kunstwerken van **eigenaar** veranderd te zijn.

Recuperatie

Na de capitulatie van Duitsland richtten de Westerse geallieerden *Collecting Points* in om de teruggevonden kunstwerken, boeken en archivalia in onder te brengen, te registreren, in afwachting van de teruggave aan de legitieme eigenaars, na claim door het betrokken land. De belangrijkste *Collecting Points* bevonden zich in München, voor de Amerikaanse, in Wiesbaden voor de Britse en in Marburg voor de Franse bezettingszone.

Voor het opvolgen van de Conferentie van Parijs richtte België de Dienst Economische Recuperatie (DER), belast met de herstelbetalingen en restituties. Een werkgroep o.l.v. Raymond Lemaire zocht meubilair, kunstwerken, boeken en archivalia op. Kunsthistoricus Frans Baudouin werd zendingsgelastigde in de Amerikaanse bezettingszones in Duitsland en Oostenrijk. Van 1946 tot 1948 was hij de contactman van de Dienst Economische Recuperatie met de geallieerden. De toekomstige Algemene Rijksarchivaris Etienne Sabbe had de opdracht de gestolen en verdwenen Belgische archivalia te localiseren.

De westerse geallieerden hadden meer dan 450 depots en opslagplaatsen in hun respectieve bezettingszones gevonden, met schilderwerken, beeldhouwwerken, geschiedkundige wapens, muntenverzamelingen, religieuze objecten, archeologische vondsten, muziekinstrumenten, vlaggen, zilveren bestekken, de goudreserve van de Duitse bank, uit de bezette gebieden en uit Duitsland zelf herkomstig.

Daarnaast begon de *American Monuments, Fine Arts and Archives Division* met het verzamelen van alle mogelijke documentatie over deze roof en handel. Kunstwerken, zo decreteerden de geallieerden, kwamen niet in aanmerking als oorlogsbuit. Alleen gestolen of verhandelde kunstwerken konden, na het voorleggen van de nodige bewijzen, aan het land waar het ontvreemd was teruggegeven worden.

Voor België kwam het eerste succes met het terugvinden van de panelen van het *Lam Gods* in een zoutmijn bij Alt-Aussee. In september 1945 werden deze panelen als eerste internationaal gerestituteerd kunstwerk teruggestuurd naar België.

In diezelfde maand werden de ***Madonna*** van Michelangelo en elf schilderijen geroofd uit de Brugse Onze-Lieve Vrouwekerk te Brugge, en de zijpanelen van het *Laatste Avondmaal* van Dirk Bouts uit de Leuvense Sint-Pieterskerk teruggevoerd naar België. De belangrijkste Belgische officiële verliezen, bestemd voor Hitlers museum in Linz waren terug.

Voorzichtig wordt de* Madonna *van Michelangelo uit de zoutmijn getild

Daarnaast werd van Belgische zijde onverdroten gezocht naar de Renders collectie. De Brusselse bankier en connaisseur van de Vlaamse Primitieven Emile Renders had in 1941 zijn collectie schilderijen via tussenpersonen aan Hermann Goering verkocht. De DER ondernam een ware klopjacht, 10 schilderijen werden gerecupereerd, 11 schilderijen bleven onvindbaar en zijn nog steeds vermist.

Kort voor de sluiting van het Amerikaanse *collecting point* te München, maart 1949, werd een balans opgemaakt van de teruggevonden kunstwerken. Land per land gaf dat: België 392, Oostenrijk 2.491, Tsjechoslovakije 310, Frankrijk 14.465, Griekenland 1, Hongarije 1.497, Italië 214, Joegoslavië 9, Luxemburg 1, Nederland 4.918, Polen 1.098 en Rusland 4.875 kunstvoorwerpen. In totaal 30.271 objecten.

De niet geïdentificeerde kunstvoorwerpen werden door de Amerikaanse autoriteiten overgedragen aan de Oostenrijkse staat, die ze tot op vandaag onderbrengt in het klooster van Mauerbach. Maar heel wat kunstwerken bleven onvindbaar, waren vernietigd, verdwenen. Zelfs uit de streng bewaakte *Collecting Points* waren kunstwerken verdwenen. In ieder land, bij de operatie betrokken, bleven duizenden kunstvoorwerpen vermist.

De vermiste kunstwerken kwamen nooit in aanmerking voor herstelbetalingen door West-Duitsland. Ook in België werden privé-eigenaars niet vergoed voor hun verliezen. Toen de documentatie over

de kunstroof in de tweede helft van de jaren vijftig vanuit de *National Archives* te Washington naar West-Duitsland terugkeerde startte een tweede fase in het onderzoek. De Bondsrepubliek sloot samenwerkingsakkoorden met de betrokken landen om het onderzoek over te doen. De Dienst Economische Recuperatie maakte een lijst van 1564 verdwenen kunstwerken over aan het ***Bundesamt für Restitutionen***. Tot in 1962 speurde deze Westduitse dienst, zonder sukses, naar de verloren kunstwerken.

De Westerse geallieerden beseften nog niet dat de Sovjetunie op het einde van de oorlog **trofeeëncommissies** had opgericht om systematisch alle archivalia en kunstwerken mee te nemen als officiële oorlogsbuit.

België kreeg - maar het was moeilijk - uit de Russische bezettingszone de spiegel van de telescoop en de meridiaancirkel van Repsold van het Koninklijk Observatorium te Ukkel terug. Deze stukken, in 1945 respectievelijk in Gdynia en Leipzig gevonden, werden pas in september 1947 met een vrachtwagen van het Rode Leger terugbezorgd in Brussel.

Verdere samenwerking was nihil. Pas na de val van de Berlijnse muur en de glasnost werd de omvang van de confiscaties aan Russische zijde duidelijk. Vermoedens werden bevestigd dat de Nederlandse Koenigscollectie, tekeningen uit Bremen en de schat van Schliemann zich te Moskou bevinden.

Een derde fase in het onderzoek loopt momenteel, waarbij twaalf Oost- en West-Europese staten betrokken zijn.

Jacques Lust

Enkele werken over deze problematiek:

- **Charles De Jaeger**, *De Plundering van Europa*, Utrecht/Antwerpen, Veen, 1983.
- **Cay Friemuth**, *Die geraubte Kunst. Der dramatische Wettlauf um die Rettung der Kulturschätze nach dem Zweiten Weltkrieg*, Braunschweig, Westermann, 1989.
- **Klaus Goldmann & Günter Wermusch**, *Vernichtet. Verschollen. Vermarktet. Kunst-schätze im Visier von Politik und Geschaft*, Asendorf, MUT-Verlag, 1992.
- **Jacques Lust & Roger Marijnissen**, *De wedervaardigheden van het Lam Gods en de nazi-kultuurpolitiek, Academia Analecta*, 1992, p. 21-43.
- **Lynn H. Nicholas**, *The Rape of Europa. The Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War*, London, Macmillan, 1994.
- **Israël Shirman**, *Een aspekt van de Endlösung. De ekonomische plundering van de joden in België, Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 3, 1974, p. 163-182.

Université de Liège, Séminaire d'Histoire contemporaine, 3 Place Cockerill, te 4000 Luik: vrijdag 17 maart te 14u30

Thema: ***La Seconde Guerre mondiale à travers ses expositions***

Voorstelling van de tentoonstellingen: «*Le Vent de la Liberté*» (Paul Delforge), «*Nos libertés retrouvées*» (Alain Krupa) en «*Ik was 20 in '45*» (Patrick Lefèvre).

Colloquium Bremen

Internationales Arbeitstreffen kriegsbedingt verlagerte Kulturgüter als kulturelles Erbe des Zweiten Weltkriegs. Dokumentation und recherche der Verluste (30 november - 2 december 1994)

Deze eerste internationale werkvergadering i.v.m. het recupereren van kultuurobjecten (kunstvoorwerpen, bibliotheken en archieven) die tijdens de tweede wereldoorlog uit hun land van oorsprong weggehaald werden, werd voor België bijgewoond door J. Lust (Belgische Dienst voor Bedrijfsleven) en D. Martin (Centrum).

Tien landen waren vertegenwoordigd op de bijeenkomst (Duitsland, Nederland, Luxemburg, Polen, Oekraïne, Hongarije, België, Italië en de Verenigde Staten.), drie landen hadden afgezegd : Rusland, Oostenrijk en de Tsjechische Republiek. Tijdens de eerste dagvergadering stelden de verschillende landen de werking van hun respectievelijke diensten voor : hun geschiedenis, hun resultaten, hun werkwijze. Opvallend was dat alle landen buiten Luxemburg en de Verenigde Staten (als niet bezet land) zich momenteel in een documenteringsfase bevinden en werken aan een informatisering van hun gegevens. Daarbij viel de vrij ontspannen atmosfeer op die heerste tussen de verschillende diensten met betrekking tot de uitwisseling van gegevens rond archieven en hun localisatie. Het was duidelijk dat geen enkele van deze diensten beslissingsbevoegdheid heeft...

Tijdens de tweede dagvergadering werd van Duitse zijde dieper ingegaan op de voorhanden zijnde archieven en bronnenmateriaal over de roof, voornamelijk in Duitsland, Rusland en de Verenigde Staten. De meeste bronnen in Duitsland waren van Belgische zijde al geraadpleegd. N.a.v. het bronnenmateriaal over de Duitse en Sovjet kunst- en archiefroof - maar waarvan het belang verder gaat dan alleen dat onderwerp - werden in concreto enkele niet algemeen bekende details gesignaleerd die voor België interessant kunnen zijn.

- Duitsland: veel dokumenten van de *Archivkommission* - of tenminste van haar archivarissen - die zich in het begin van de bezetting bezighielden met het recupereren van «Duits» en Belgisch archiefmateriaal bestaan nog (*Hessische Hauptstaatsarchiv*, Wiesbaden). Er is trouwens een Belgisch onderzoeker die daarover werkt.

- Andere informatie: alle *Justizbestände* worden nu gecentraliseerd in het *Bundesarchiv/Zwischenarchiv Dahlwitz-Hoppegarten* bij Berlijn. In het algemeen doet men er goed aan zich te vergewissen waar op dit moment de bestanden zitten die men wil consulteren, vermits er bestanden «verschoven» worden tussen Koblenz en Potsdam.

- Oekraïne: het is bij het *Centraal Staatsarchief* na te vragen of er geroofd Bel-

gisch archief in Kiev beland is, alhoewel alles in principe in het ex-*Osoby*-archief te Moskou gecentraliseerd werd.

- Verenigde Staten: er werd terecht benadrukt zich niet blind te staren op de Russische archieven. In de *National Archives* is nu bv. het volledige (of tenminste wat niet uitgezuiverd werd) archief van de *OSS* raadpleegbaar. Daarentegen blijft *CIC* (bij de militaire eenheden) *classified*. Bestanden i.v.m. *civil affairs* van legers en legerkorpsen zijn wel consulteerbaar. Er werd ook op gewezen dat veel van de tienduizenden (Duitse) documenten die onderzoekers bij mekaar brachten voor het Tribunaal te Nürnberg en die niet gepubliceerd werden als *exhibits*, **niet** naar Duitsland zijn teruggekeerd.

Tweede thema tijdens de dagvergadering betrof de uitwisseling van gegevens over de «grijze» kunstmarkt (van geroofde kunstwerken) in de Verenigde Staten. Hier werd het juridische kader geschetst voor recuperatie en de nadruk gelegd op de internationale registratie van de verliezen. Het voorstel werd geformuleerd de verloren kunstwerken nooit aan de huidige marktprijzen terug te kopen.

Ten derde werd een aantal punten voor toekomstige samenwerking voorgesteld, die door de volledige vergadering aanvaard werden :

- dat het documentatie- en het opsporingswerk voor recuperatie - tussen welke landen dan ook - een omvangrijke en delicate materie is en actueel blijft in de meeste Europese landen;

- dat de wens bestaat over de grenzen heen van Oost-, West- of Midden-Europa internationaal samen te werken;

- dat dergelijke ontmoetingen verder georganiseerd moeten worden (minstens jaarlijks) in een klimaat van openheid en informatie-uitwisseling, zoals het in Bremen het geval was;

- dat een **Nieuwsbrief** met niet-confidentiële informatie uit de verschillende landen wordt opgesteld en onder de deelnemende diensten wordt verspreid;

- dat internationaal contact wordt gezocht met *UNESCO* en *ICOM* (Internationale Vereniging van museumconservators).

Volgende afspraak : *Spoils of War*-conferentie in New York van 19 tot 21 januari 1945, onder auspiciën van het *Bard Graduate Center*.

Jacques Lust - Dirk Martin

Leesvoer

In het vorig nummer werd de uitgave van **Etienne Verhoeyen**, *België bezet. 1940-1944. Een synthese*, verwelkomd. Bij de uitgeverij De Boeck Université verscheen nu de Franse vertaling als *La Belgique occupée. De l'an 40 à la libération* (Reeks *Pol-His*).

ISSN 0772 - 1196